

Potungāue Fefakatau'aki & Fakalalakalaka
Faka'ekonomika
P. O. Box 110
Nuku'alofa
Tonga.

Telefoni: +676 7400105

Email: vaipulu.samiu@gmail.com

Hon. Samiu Kuita Vaipulu

'OFISI 'O E 'EIKI MINISITĀ

Ref: A/5/1

7 'o Siulai, 2020

'Eiki Nopole Fakafanua
Sea 'o e Falealea
Falealea 'o Tonga
NUKU`ALOFA

'Eiki Sea,

'Oku ou lau ko hoku monū ke fakahoko atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Fefakatau'aki & Fakalalakalaka Faka'ekonomika 'a ia na'e 'iloa kimu'a ko e Potungāue Komeesi, Konisiuma, Fefakatau'aki, 'Ilo Fo'ou mo e Ngāue 'a e Kakai ki he Ta'u Fakapa'anga 2017/2018, 'o fakatatau ki he kupu 51 (5) 'o e Konisitutone 'o Tonga.

Faka'apa'apa atu,

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Samiu Kuita Vaipulu', written over a dotted line.

Hon. Samiu Kuita Vaipulu

Minisitā ki he Fefakatau'aki mo e Langa Fakalalakalaka Faka'ekonōmika

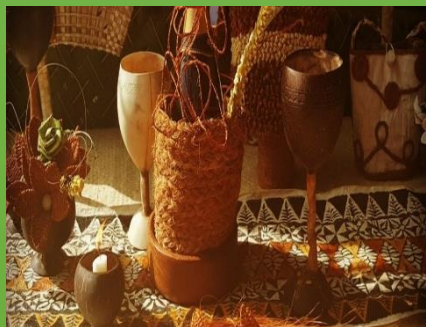

**POTUNGĀUE KOMEESI, KONISIUMA,
FEFAKATAU'AKI, 'ILO FO'OU & NGĀUE 'A E
KAKAI**

LIPOOTI FAKATA'U

ki he

TA'U FAKAPA'ANGA 2017/2018

KANOTOHI

TALAMU'AKI.....	2
TOHI KI HE 'EIKI MINISITĀ	3
KONGA 1: TALATEU	4
1.1 Visone 'o e Palani Fakalalakalaka Fakafonua 'a Tonga.....	4
1.2 Taumu'a Ngāue.....	4
1.3 Taumu'a Ngāue 'a e Potungāue	4
1.4 Ngaahi Lao.....	5
1.5 Palani Halafononga 'a e Potungāue	5
1.6 Ngaahi 'elia 'oku mahu'inga'ia ai 'a e Potungāue.....	5
KONGA 2: NGAahi POLOKALAMA FAKAPATISETI MO E FA'UNGA 'O E POTUNGĀUE	6
2.1 Ngaahi Polokalama 'o e Patiseti.....	6
2.2 Fa'unga 'o e Potungāue	6
KONGA 3: TOKANGAEKINA 'O E KAU NGĀUE	8
3.1 Tokolahi 'o e Kau Ngāue	8
3.2 Fe'unuaki 'a e Kau Ngāue.....	8
3.3 Ako, Fakafofonga ki Tu'apule'anga, Ngaahi Fakataha	9
KONGA 4: NGAahi OLA KE A'USIA 'E HE POTUNGAUE FAKAFEHOANAKI KI HE FAIFATONGIA	15
4.1 Ngaahi Taumu'a Ola Ngaue 'a e Potungāue fakahoa ki he Ola 'o e Fakahoko Fatongia 'a e Potungāue	15
4.2: Patiseti Fakakātoa	64
4.3 Fakamole.....	65
4.4: Pa'anga Hū Mai	65
KONGA 5: NGAahi VAIVAI'ANGA.....	66
5.1 Tōnounou Fakakaungāue	66
5.2 Tōnounou 'i he Founa Ngāue.....	66
5.3 Fakafe'atugnia mei Tu'a.....	66
KONGA 6: AOFANGATUKU.....	67
KONGA 7: FAKALAHĪ.....	68
Fakalahi 1: Kau Ngāue 'o e Potungāue 'i he'ene a'u kihe 'aho 30 'o Sune 2018	68
Fakalahi 2: Ngaahi Lao 'a e Potungāue.....	74

FAKA'UHINGA LEA

- a) **CSD** (Corporate Services Division) Va'a ngāue pe ia 'e taha 'i he Potungāue Komeesi mo e Ngāue 'a e Kakai 'oku nau tokanga'i mo pou pou ki he ngāue 'a e ngaahi va'a kehe 'i he Potungāue.
- e) **RIPO** (Registry and Intellectual Property Office) Va'a ngāue pe ia 'e taha 'i he Potungāue Komessi mo e Ngāue 'a e Kakai 'oku nau tokanga'i e ngaahi lesisita pisinisi kotoa pē kau ki ai e lesisita e totonu ki he ngaahi 'ilo me'a fo'ou.
- f) **WIPO** (World Intellectual Property Organization) Ko e fakatahataha'anga fakamamani lahi ki he ngaahi sevesi, ma'u'anga fakamatala, fetokoni'aki fekau'aki mo e 'Ilo Me'a Fo'ou mo hono ngaahi tu'utu'uni.
- h) **PPP** (Public Private Partnership) 'Oku fakapa'anga mo ngāue 'i he fengāue'aki vaofi 'a e Pule'anga pea mo e ngaahi kautaha 'i he sekitoa taautaha.
- i) **LPG** (Liquefied Petroleum Gas) 'UHINGA ki he kasa 'o tatau pe 'i he kalasi propane pe butane 'oku ngāue'aki 'i Tonga ni ki he feime'atokoni.
- k) **ILO** (International Labour Organization) Kautaha fakamamani lahi 'oku ne 'omi 'a e le'o 'o e kau ngāue, kau taki ngāue mo e Pule'anga ke fakapapau'i ko e ngaahi fakakaukau 'a e ngaahi hoa ngāue 'oku kau 'i hono fa'u e ngaahi tu'utu'uni mo e polokalama ngāue.
- l) **PMS** (Performance Measurement System) Ko e sisitemi fo'ou ke ne sivi'i mo vakai'i e ngaahi fakahoko fatongia 'a e kau ngāue fakapule'anga.
- m) **BTM** (Buy Tonga Made) Ko e kemipeini 'oku fakataumu'a ke faka'ai'ai hono fakatau e ngaahi koloa 'oku ngaahi fakalotofonua 'i Tonga ni.
- n) **PHAMA** (Pacific Horticultural and Agricultural Market Access) Ko e poloseki 'oku fakapa'anga 'o fakafou mai 'i he tokoni 'a e Pule'anga 'Aositelelia 'i he taumu'a ke fekumi kiha maketi fo'ou ma'ae ngoue kihe ngaahi fonua he Pasifiki.
- ng) **TNZTP** (Tonga New Zealand Tourism Partnership) Polokalama tokoni fakapa'anga 'a Nu'usila mo e polokalama pou pou ma'a Tonga ki he fakalalakala e ngaahi ma'u'anga ivi, langa hake e takimamata pea fakaivia e tu'unga fakako, fakalao mo e ngaahi sisitemi fakamaau.
- o) **QSMH** (Queen Salote Memorial Hall) Koloa e Pule'anga 'o Tonga 'aia 'oku 'i he malumalu 'o e Potungāue Komeesi, Takimamata mo e Ngāue 'a e Kakai ki hono tokangaekina 'o e koloa ni pea na'e konituleki'i kitu'a 'i he ta'u 2009.
- p) **RSE** (Recognised Seasonal Employer) Polokalama ngāue 'oku ne faka'ataa e kau ngāue mei ha fonua muli ke ngāue 'i Nu'usila 'ihe ngaahi faama 'o kau ai e tutu'u 'akau mo e toli kalepi.
- s) **SWP** (Seasonal Worker Program) Polokalama ngāue 'oku ne faka'ataa mai e faingamalie ngāue 'i 'Aositelelia 'i he ngaahi faama mo e ngaahi ngāue'anga. 'Oku 'omi 'e he polokalama ngāue ni e faingamalie ngāue 'i he ngaahi faama ngoue.
- t) **PPSA** (Personal Property Security Act) Lesisita e ngaahi koloa fakafu'ituitui 'oku faka'aonga'i ke malu'i 'aki ha nō ke fakapapau'i hono mahu'inga.

TALAMU'AKI

'Oku ou fiefia ke u fakafofonga'i atu 'a e Minisita Malolo 'o e Potungaue ni, 'i hono fakahoko atu 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Komeesi, Konisiuma, Fefakatau'aki, 'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai ki he ta'u fakapa'anga 2017/18. Ko e Potungaue ni 'oku 'iloa ia ko e Potungāue Fefakatau'aki mo e Fakalalakaka Faka'ekonomikā 'i he lolotnga ni. Ko e ngaahi lavame'a mo e ngaahi a'usia 'a e Potungaue, lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga kuo maliu atu, ko e 'ofa 'ata'ata pe 'a e 'Otua, ngaahi tokoni mo e pou pou 'a e Pule'anga 'o 'Ene 'Afio, Ngaahi Hoa Ngaue Fakalalakaka, ngaahi kupu fekau'aki, pea pehe foki ki he kau ngaue fakahoko fatongia 'osikiavelenga 'a e Potunga.

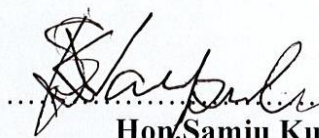
Na'e hokohoko atu ai pe 'a hono fokotu'utu'u 'a e palani fakalukufua moe palani ngaue fakata'u 'a e Potungāue, ke a'usia 'a e ola fakafonua ki hono langa 'o ha vā fengāue'aki longomo'ui 'a e Pule'anga mo e sekitoa taautaha, ke tokoni ki hono langa fakalalakaka 'o e sekitoa taautaha pea mo ma'u 'e he kakai 'o Tonga ha mo'ui 'oku toe lelei ange. Ko e lipooti ni 'e 'oatu ai 'a e lahi 'o e ngāue na'e fakahoko 'o fakatatau ki he taumu'a ngāue 'a e Potungāue. 'I he lipooti ni 'e fakahā atu ai 'a e ngaahi lavame'a 'a e Potungāue 'i he vaha'a taimi 'o Siulai 2017 - Sune 2018 pea mo 'ene fakahoko fatongia fakatatau ki he ngaahi taumu'a ngāue 'a e Potungāue.

Na'e mahu'inga ki he Potungāue ke fakahoko ha ngāue ki hono fakasi'isi'i 'a e ngaahi fakamole ki he fakalele 'o e pisinisi pea mo hono fakafaingofua'i 'a e fokotu'u pisinisi. Na'e 'i ai 'a e tupulaki 'i he lahi 'o e ngaahi pisinisi na'e lesisitā 'i he vaha'a taimi 'o e lipooti ni, 'a ia 'oku ne fakahaa'i mai 'a e toe fakaakeake 'a e ngaahi fakapisinisi 'o makatu'unga mei ai 'a e tupu 'i he ngaahi ngāue fakapisinisi. Ko e ngaahi pisinisi fo'ou na'e lesisitā, na'e fe'unga mo e ngaahi pisinisi fo'ou fakakatoa 'e 549, 'a ia koe ngaahi kautaha fo'ou 'e 42 na'e lesisitā, ngaahi pisinisi 'inivesi muli 'e 29 pea moe lesisita hingoa pisinisi 'e 274 mei Siulai 2017 - Sune 2018.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a e ngaahi polokalama ngāue ki hono fakalelei'i 'a e ngaahi lao 'a e Potungāue, 'o kau heni 'a e Lao Fakaangaanga ki he Malu'i 'o e Konisiuma, Lao Fakaangaanga ki he 'Inivesi Muli, Lao Fakaangaanga ki he Pule'i 'o e Totongi Koloa mo e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Pisinisi 'oku lele mole. Ko e taumu'a 'o e ngaahi lao ni ke fakatupulekina ha 'ataakai 'oku taau ma'ae ngaahi pisinisi 'i he taimi tatau 'oku tokoni ki hono malu'i 'a e toko taha fakatau. 'Oku ou fie fakamālo heni ki he pou pou mo e tokoni 'a e ngaahi hoa ngāue mei tu'a 'a ia na'e tokoni lahi ki he ngaahi fakalelei fakalao 'a e Potungāue.

'Oku ou fakatu'otu'a atu ki hono toe pouaki 'a e visone ko 'eni 'i he ta'u ka hoko mai, pea mo a'usia 'a e ngaahi ola lelei ange ke pou pou ki he tupu mo e lakalakaimonū 'a hotau fonua.

Faka'apa'apa atu,

Hon. Samiu Kuita Vaipulu
Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakaka Faka'ekonomikā

TOHI KI HE 'EIKI MINISITĀ

Hon.Samiu Kuita Vaipulu
Minisitā ki he Potungāue Fefakatau'aki & Fakalalakaka Faka'ekonomikā
'Api ko Latai, Hala Salote
Fasi moe Afi
Nuku`alofa.

Ki he 'Eiki Minisitā,

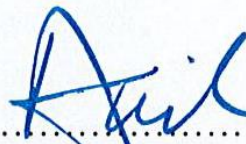
Lipooti ki he Ta'u Fakapa'anga 'Aho 1 Siulai 2017 – 30 Sune 2018.

'Oku ou fiefia ke fakahū atu 'a e lipooti 'a e Potungāue 'a ia na'e 'iloa kimu'a ko e Potungāue Komeesi, Konisiuma, Fefakatau'aki, 'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai, ki he Ta'u 2017/18.

Ko e lipooti ko 'eni 'oku kau ai 'a e ngaahi taumu'a ngaue mo e ola ngāue kotoa pē na'e fakahoko 'e he Potungāue ke tokoni ki hono fakakakato 'a e ngaahi taumu'a kuo tuku mai ' e Fa'unga Palani Langa Fakalalakaka 'a Tonga II.

'Oku ou fakafofonga'i atu heni 'a e kau ngāue 'o e Potungāue, 'eku fakamālo loto hounga mo'oni ki he Pule'anga 'i he ngaahi fepoupouaki na'a tau fakahoko 'o malava ke a'usia ai e taumu'a ngāue 'a e Potungāue 'oku tuku mai 'e he Fa'unga Palani Langa Fakalalakaka 'a (TSDF II) 2015 – 2025 mo e Palani Ngāue 'a e Potungāue ki he 2017/18- 2019/2020.

Faka'apa'apa atu,

Distaquaine Tu'ihalamaka
'Ofisa Pule ma'ae

Potungāue Fefakatau'aki & Fakalalakaka Faka'ekonomikā

KONGA 1: TALATEU

1.1 Visone 'o e Palani Fakalalakalaka Fakafonua 'a Tonga

Ko e visone fakalukufua 'oku tuku mai 'e he Palani Fakalalakalaka Fakafonua 'a Tonga *“ko hono fokotu'u ha sosaieti 'oku ne faka'ai'ai e totonu, vahevahe tatau mo fakatupulaki ke a'usia 'e he kakai Tonga ha tu'unga mo'ui lelei, melino mo fakatu'umalie ke malava 'o feau 'etau ngaahi fiema'u vivili”*. Ko e palani ngāue 'a e Potungāue pea mo 'ene ngaahi Palani Ngāue Fakata'u 'oku fenapasi ia mo e ngaahi Palani Ngāue Fakalalakalaka kae pehē ki he ngaahi taumu'a ngāue mo e founa ngāue 'aia 'oku tataki 'aki 'e he visone ko'eni.

1.2 Taumu'a Ngāue

'Oku tokoni 'a e Potungāue ki he ngaahi ola faka'ekonomika mo e fakasosiale 'a e Palani Fakalalakalaka Fakafonua 'a Tonga 'aki:

- (i) *'a e ngaue fakataha 'a e Pule'anga mo e sekitoa taautaha ke langa hake 'a e tu'unga faka'ekonomika 'o e Fonua.*
- (ii) *fakaivia e ngaahi pisinisi mo fakafaingofua'i 'a hono 'ataakai fakapisinisi.*
- (iii) *ke leleiangē hono fakahoko 'a e fefakatau'aki mo tu'apule'anga, ma'u ngāue pehe ki he hūmai 'a e kakai muli 'o fokotu'u pisinisi 'i Tonga ni.*
- (iv) *ke lelei ange 'a e fengāue'aki, mo tokoni ki he ngaahi kautaha sosaieti fakapule'anga pehe ki he ngaahi kulupu fakakolo.*

Na'e toe fokotu'utu'u 'e he Potungāue 'a 'ene ngaahi taumu'a ngāue 'o hangē ko ia 'oku hā atu:

- a) *Tokoni'i 'a e fakalalakalaka 'a e ngaahi pisinisi 'i he sekitoa taautaha 'aki hano fokotu'u ha 'ataakai 'oku lelei ke ne faka'ai'ai e fakalele pisinisi.*
- e) *Tokangaekina ange totonu 'a e konisiuma 'aki 'a e muimui pau 'a e kau pisinisi ki he lao ki he pisinisi mo e konisiuma.*
- f) *Fakaivia mo fatu ha ngaahi faingamalie 'i he fefakatau'aki, ma'u ngāue pea mo e 'inivesimeni 'aki hono fakalelei'i ngaahi maketi fakatu'apule'anga pea mo hono faka'ai'ai e ngaahi 'ilo fo'ou fakapisinisi.*
- h) *Fokotu'u e taukei 'ilo fakapisinisi, fakalelei'i e ngaahi tu'utu'uni ki he fe'au'auhi, ngaahi totonu ki he 'ilo fa'ukoloa faka'atamai pea mo e langa fakalalakalaka 'a e pisinisi mo e sekitoa fakatou'osi.*

1.3 Taumu'a Ngāue 'a e Potungāue

Ko e visone 'a e Potungāue ki hono *“fakafaingofua'i hono langa hake 'a e sekitoa taautaha ke ne teke 'a e tupulaki faka'ekonomika pea mo e mo'ui lelei 'a e kakai Tonga”* 'oku fenapasi ia mo hono a'usia 'o e Palani Fakalalakalaka Fakafonua 'a Tonga hono II ko e *“fokotu'u ha sosaieti 'oku ne fakatupulaki mo poupoua 'a Tonga ke a'usia ha tu'unga mo'ui lelei mo ma'olunga ange ma'ae kakai kotoa pe”*.

Ko e ngaahi tefito'i ngāue 'a e Potungāue 'oku fakahoko ia 'o fakatatau ki he ngaahi taumu'a ngāue ko'eni:

- (i) *Fakasi'isi'i 'a e ngaahi fakafe'atungia 'i he 'ataakai fakalele pisinisi pea fakatupulekina 'a e pisinisi.*

- (ii) *Ilo'i 'a e taimi lelei mo totonu ke tokoni'i ai 'a e pisinisi 'o kau ai mo e tokoni ki he taukei 'ilo fakapisinisi.*
- (iii) *Langa hake e fefakatau'aki mo e 'u fonua tu'apule'anga 'o kau ai mo e ngaahi 'inivesimeni pea mo hono fakatupulaki e 'ilo fo'ou fakapisinisi.*
- (iv) *Fokotu'u ha founa ngaue ke fakatupulaki 'a e vā fengāue'aki 'a e Pule'anga mo e ngaahi pisinisi taautaha.*
- (v) *Tokanga'i mo fakatupulaki 'a e maketi 'o e kau ngāue ke manakoa 'e he ngaahi ngāue'anga pea ke tokolahi ange ai 'a e kau ma'ungāue.*
- (vi) *Malu'i mo faka'ai'ai 'a e totonu 'a e konisiuma 'oku ne fakatuai'i e fengāue'aki 'u ngaahi potungāue 'a e pule'anga ki hono faka'ai'ai e fakalalakaka ki he 'u sekitoa ko'eni.*

1.4 Ngaahi Lao

Ko e fakahoko fatongia 'a e Potungāue 'oku tataki ia 'e he Konisitutone 'o Tonga pea mo e ngaahi Lao 'e 17 'a ia 'oku fakatefito ai hono ngaahi fatongia. Ko e ngaahi tefito'i fatongia 'o e Potungāue 'oku 'osi tuhu'i pau mai 'i he ngaahi lao 'e 17 'a e Potungāue. Ko e ngaahi lao ko 'eni 'oku 'oatu 'i he Fakalahi 2.

1.5 Palani Halafononga 'a e Potungāue

Ko e ngaahi fatongia 'a e Potungāue 'oku tataki ia mei he Palani Fakalukufua 'a e Potungāue mei he ta'u 2017/18 ki he ta'u 2019/20 'a ia 'oku ne 'omi ai e ngaahi fokotu'utu'u ngāue ke tokoni'i e ngaahi pisinisi 'i he sekitoa taau taha, ngaahi kupu felave'i kitu'a fakataha pea mo e ngaahi kupu felave'i 'i loto he Pule'anga ke a'usia e misiona 'o e Potungāue. Ko e Palani Fakalukufua 'oku ne tokoni'i e Potungāue ke fatu ha palani ngāue 'i he ta'u 'e tolu ka hoko mai 'a ia ko e taumu'a ki hono fakalelei'i e ngāue ki hono tokoni'i e kakai pea ke fakalalakaka ange founa fakahoko ngaue 'a e Potungāue. Fakatatau ki he Palani Fakalukufua, ko e ngaahi fatongia 'a e Potungāue 'oku ha ia 'i he Palani Pule'i pe Tataki Fakata'u 'a e Potungāue. 'I he ta'u 2017, na'e ngaue'aki 'a e Palani Pule'i pe Tataki Fakata'u ko 'eni koe makatu'unga ki he ngaahi ngaue fakapatiseti ke fakapapau'i 'oku fakakakato 'a e ngaahi fiema'u vivili 'a e Potungāue ke malava o 'ausia e ngaahi taumu'a ngaue 'i he Palani Fakalukufua.

Ko e ngaahi polokalama ngāue 'a e Potungāue 'oku nau felave'i kotoa pe mo e ngaahi taumu'a ngāue mo e ngaahi palani 'a e va'a takitaha 'a ia 'oku kau ki ai e ngāue ki hono tokoni'i 'o e kakai, fa'u tu'utu'uni pea mo e 'ulungaanga 'a e kau ngāue kotoa pe. Ke fakapapau'i 'oku lava 'o a'usia e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Potungāue mei he ngaahi fatongia ko'eni, kuo pau ke felave'i e ngaahi fatongia 'a e va'a taki taha ki he ngaahi me'afua ngāue 'oku tonu pea faingamalie ke malava 'o a'usia.

1.6 Ngaahi 'elia 'oku mahu'inga'ia ai 'a e Potungāue

'Oku mau faka'amu ke langa pe fokotu'u ha Potungāue 'oku ne fakafaingamalie'i 'a e 'ataakai ngāue 'oku fetokoni'aki pe fengāue'aki ke fatu ha ngaahi ola 'oku ma'olunga pea ke fakahoko 'e he Potungāue ho nau lelei taha ki hono tufaki atu e sevesi fakangāue. 'Oku mahu'inga'ia e Potungāue ni pea 'oku ne poupou'i e faitotonu, ngāue 'osikiavelenga, anga fakatōkilalo kae pehē ki he mamahi'i ngāue.

KONGA 2: NGAahi POLOKALAMA FAKAPATISETI MO E FA'UNGA 'O E POTUNGĀUE

2.1 Ngaahi Polokalama 'o e Patiseti

Na'e fokotu'utu'u 'a e ngaahi polokalama ngāue 'a e Potungāue 'o fakataumu'a ke a'usia e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Potungāue 'aki hono poupoua mo faitokonia e sekitoa taautaha ke nau fakatupu e 'ekonomika pea 'i he taimi tatau ke malu'i e totonu e tokotaha konisiuma. Ko e polokalama 'e ono (6) 'a e Potungāue 'oku fakatefito 'i he tokoni'i 'o e kakai pea mo e ngaahi kupu fekau'aki 'i tu'a 'i he Potungāue:

- *Polokalama 2: 'Atakai Fakalele Pisinisi 'oku toe lelei ange*
- *Polokalama 3: Tokoni ki he Ngaahi Pisinisi pea mo e 'Inivesimeni*
- *Polokalama 4: Fefakatau'aki pea mo e 'Ilo Fo'ou*
- *Polokalama 6: Fenāpasi mo e Lelei 'o e Maketi Ma'ungae 'a e Kakai*
- *Polokalama 7: Polokalama Malu'i 'a e Totonu 'a e Konisiuma*
- *Polokalama 9: Polokalama Fa'u Koloa 'i he Ilo Faka'atamai*

Ko e ngaahi polokalama ki tu'a 'i 'olunga 'oku tokoni'i ia 'e he polokalama 'e tolu ko'eni:

- *Polokalama 1: Tataki Ngaue*
- *Polokalama 5: Fa'u Tu'utu'uni Ngaue mo e Paotoloaki 'a e vā-fengae'aki*
- *Polokalama 8: Polokalama Vakai'i 'o e Fakahoko Ngāue 'o fakatatau ki he Lao*

Ko e taumu'a 'o e ngaahi polokalama ko 'eni ko hono fakapapau'i 'oku a'usia e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Potungāue 'a ia 'oku fakahoko mei he 'u polokalama ngaue 'e ono ko'eni 'oku nau ngaue ki tu'a.

2.2 Fa'unga 'o e Potungāue

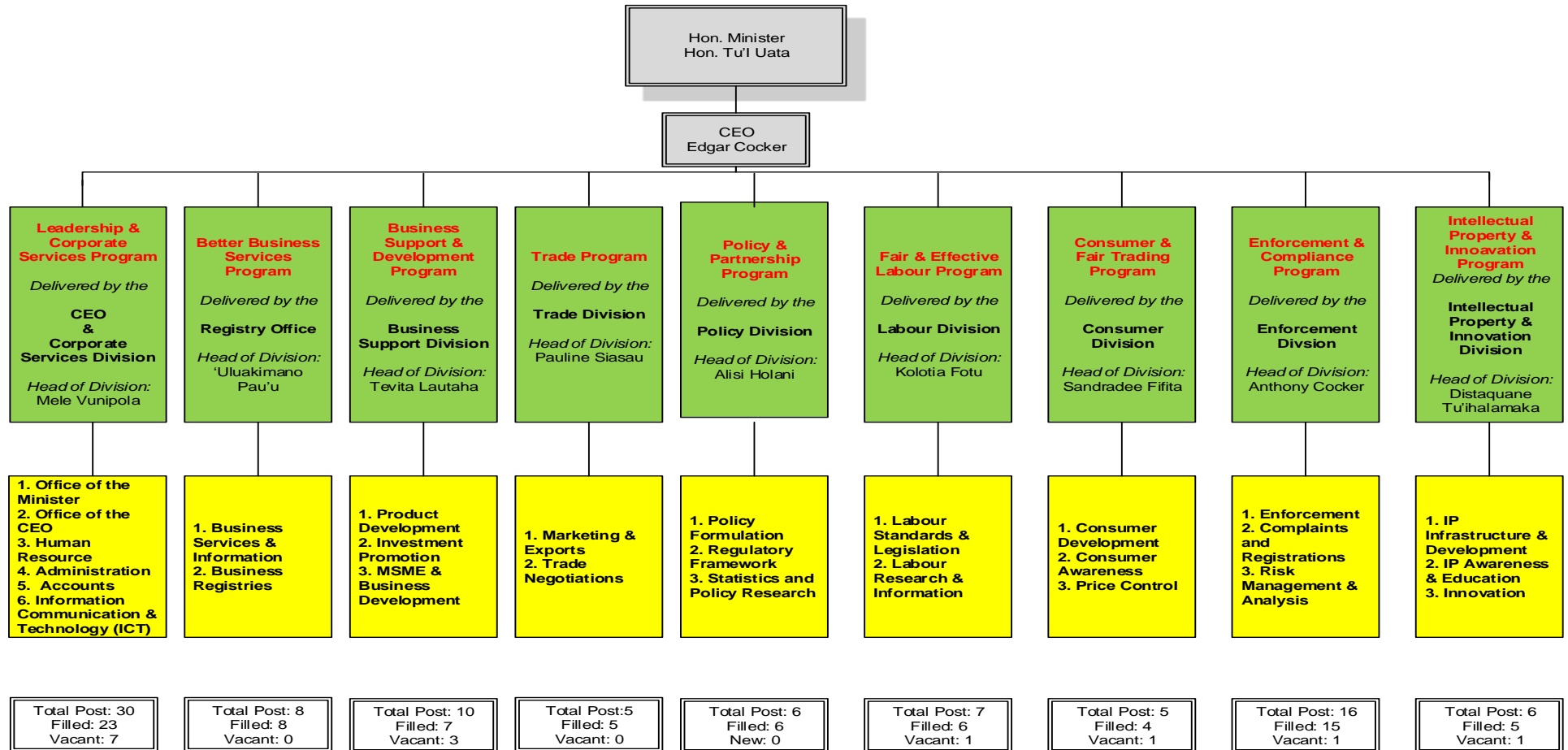
Fakatatau ki he Fakatātā 1, ko e ngaahi polokalama ngāue 'a e Potungāue 'oku hoko ia koe ngaahi va'a takitaha 'a e Potungāue. Ko e kotoa 'o e ngaahi va'a ko'eni 'oku 'i ai 'ene takingāue 'a ia 'oku nau tokoni mo poupoua e tataki 'oku fai 'e he 'Ofisa Pule 'o e Potungāue pea mo e 'Eiki Minisitā 'a e Potungāue.

'I he a'u mai ki Sune 'o e ta'u 2018, na'e tataki 'a e Potungāue 'e he 'Eiki Minisitā, Dr. Pohiva Tu'i'onetoa pea tokoni ki ai e Pule Le'ole'o, Mr. Kulufeinga 'Anisi Bloomfield. Ko e kau 'ofisa 'eni ne nau fatongia'aki hono tokangaekina mo tataki 'a e Potungāue 'i he ngaahi Va'a takitaha 'oku hā atu 'i he Tepile 1.

Tepile 1: Kau Takingāue 'a e Potungāue mo e kau 'Ofisa Le'ole'o 'i he 'u 'ofisi 'i motu, 'i he 30 'o Sune 2016

VA'A NGAUE	'OFISA
Fakalele Ngaue	Mrs. Mele Vunipola
Ngaue 'a e Kakai	Ms. Kolotia Fotu
Lesisita mo e Ngaahi 'Ilo Fa'ukoloa Faka'atamai	Mrs. Distaquaine Tu'ihalamaka
Tokonia e Fakalalakala 'a e Pisinisi mo e 'Inivesimeni	Mr. Tevita Lautaha (Acting)
Fefakatau'aki mo e 'Ilo Fo'ou	Mr. Tevita Lautaha (Acting)
Tu'utu'uni Ngaue	Mrs. Pauline Siasau (Acting)
Tokangaekina e Konisiuma	Mrs. Sandra Fifita
Ngaahi Va'a 'i Motu	
Vava'u	Mrs. Lolina Tonga
Ha'apai	Mr. Sione Paletu'a
'Eua	Mrs. Silia Tuai
Niuatoputapu	Mrs. Malia Kolofou

Fakatātā 1: Fa'unga 'o e Potungāue 'i he'ene a'u ki he 'aho 30 'o Sune 2018.

KONGA 3: TOKANGAEKINA 'O E KAU NGĀUE

3.1 Tokolahi 'o e Kau Ngāue

'I he a'u ki he 'aho 30 'o Sune 2018, ko e ngaahi lakanga fakakatoa 'e 94 'a e Potungāue, pea ko e lakanga 'e 81 ne 'osi fakafonu pea kei 'atā 'a e lakanga 'e 13. Ko e ongo va'a ngaue lalahi taha ko e Va'a Tataki Ngaue 'a ia ko e peseti 'e 28 'o e kaungaue 'oku nau 'i ai pea mo e Va'a Lesisita mo e 'Ilo Fa'ukoloa Faka'atamai 'a ia ko e peseti e 17 'o e kaungaue 'oku nau kau ki ai.

3.2 Fe'unuaki 'a e Kau Ngāue

Lolotonga 'o e vaha'a taimi ko 'eni, ko e toko (1) na'e hiki mai ki ha lakanga ma'olunga ange 'i he Potungāue, ko e tokotaha (1) na'e hiki mai ki he lakanga tatau 'i he Potungāue, ko e toko tahataha (11) na'e hu fo'ou mai ki he Potungāue, ko e toko (1) na'e toe fokotu'u ki he ngaue fakapule'anga, ko e toko (2) na'e poaki ako, ko e toko (2) na'e fakafisi mei he ngāue pea koe toko (3) na'e hiki hake pe ki ha lakanga ma'olunga ange he Potungāue.

Hiki mai ki he Potungāue mei he ngaahi Potungāue kehe 'a e Pule'anga:

(i) *Ko Mr. Dan Savia 'Atuekaho 'a ia koe Agricultural Officer 'i he Potungāue Ngoue, Me'atokoni, Vaotātā na'e hiki mai ki he lakanga ma'olunga koe Principal Trade Officer 'i he 'aho 8 'Aokosi 2017.*

(ii) *Ko Mrs. Fololenitina Kivalu Asau koe Principal Assistant Secretary 'i he 'Ofisi Palemia na'e hiki mai ki he lakanga tatau ko e Principal Policy Analyst 'i he 'aho 9 Ma'asi 2018.*

Kau ngaue Fokotu'u Fo'ou:

Ko e kau ngaue 'eni 'e toko 4 na'e fokotu'u fo'ou mai ki he Potungāue ni:

Tepile 2: Kau Ngaue Fokotu'u Fo'ou

	Hingoa	Lakanga	'Aho
1.	Halatoa Tu'uholoaki	VIP Driver	4 'Aokosi 2017
2.	Seini Ma'ahepeau Tu'ivai	Assistant Secretary	7 'Aokosi 2017
3.	Sione Musika Lautaha	Senior Promotion Officer	30 'Aokosi 2017
4.	Sione Faleafā	Principal Labour Officer	31 'Okatopa 2017
5.	Penisimani Fa'oliu	Personal Assistant (Hon. Minister)	15 Sanuali 2018
6.	Sela Tei	Cleaner	12 Fepueli 2018
7.	'Ofa Lokotui	Gardener	12 Fepueli 2018
8.	Tu'ifonualava 'One'one	Driver	12 Fepueli 2018
9.	Patrick Vaka	Driver	22 Fepueli 2018
10.	Fofongaola 'Anisi	Trade Officer	22 Fepueli 2018
11.	Simote Manumanu Pepa	VIP Driver (Hon. Minister)	30 'Epeleli 2018

Kau ngāue na'e toe fokotu'u ki he ngāue fakapule'anga:

- (i) *Ko Mrs. Mateaki Loloa na'e toe fokotu'u ki he lakangā Senior Assistant Secretary 'i he Potungāue 'i he 'aho 3 'Epeleli, 2018.*

Fakafisi:

- (i) *Ko Mr. Sunia Masalu koe Senior Consumer Affairs Officer na'e fakafisi mei he Potungāue 'i he 'aho 29 'Aokosi, 2017.*
- (ii) *Ko Mr. Uikilifi Taumoe'anga, ko e Assistant Secretary na'e fakafisi mei he Potungāue 'i he 'aho 8 Me, 2018.*

Kau ngaue na'e Poaki ako:

- (i) *Ko Mr. 'Uluakimano Pau'u, Principal Assistant Secretary 'oku kei lolotonga poaki ako ki hono mata'itohi PhD 'i Lonitoni.*
- (ii) *Ko Ms. Faleola Mafi, Senior Assistant Secretary 'oku kei hoko atu 'a 'ene poaki ako ki hono mata'itohi Postgraduate Diploma (NZ)*

Kau ngaue ne hiki ki he Lakanga Ma'olunga:

Na'e toko 3 pe 'a e kaungaue 'i loto he Potungāue ni ne hiki ki ha lakanga 'oku toe ma'olunga ange:

Tepile 3: Kau Ngaue na'e hiki hake ki he lakanga ma'olunga

	Tokotaha Ma'u Lakanga	Lakanga na'e 'iai kimu'a	Lakanga na'e hiki ki ai	'Aho na'e kamata ai
1.	Mrs. Mele Vunipola	Principal Assistant Secretary	Deputy CEO	28 Siulai 2017
2.	Sikiniti Ueleni	Assistant Registrar	Senior Assistant Registrar	20 Novema 2017
3.	Fielea Havili Schaumkel	Senior Assistant Secretary	Principal Assistant Secretary	17 'Epeleli 2018

3.3 Ako, Fakafofonga ki Tu'apule'anga, Ngaahi Fakataha

Ko e fakalalakala 'a e kaungaue ko e me'a mahu'inga ia ki he Potungāue pea ko e ngaahi faingamalie ki ha ako ke fakalalakala ai e ngaue 'oku faka'amu 'e he Potungāue ke a'usia 'e he kau ngaue kae lava ke fakakakato ngaahi taumu'a ngaue 'a e Potungāue. Ko e ngaahi faingamalie ki he fakalalakala 'a e kau ngaue na'e fou mai mei he ngaahi ako, ngaahi fakataha pea mo e ngaahi sikolasipi. Ko e Tepile 4 'oku ne fakamatala mahino mai ai 'u folau kotoa na'e fakahoko.

Tepile 4: Ngaahi Ako/Fakafofonga ki Tu'apule'anga/Ngaahi Fakataha mo e Sikolasipi ma'ae Kaungaue 'a e Potungaue

	Hingoa	Lakanga	Va'a	Loloa	Feitu'u	Fakaikiiki 'o e folau
1.	Sikiniti Ueleni	Assistant Registrar	Registry & Intellectual Property	31 Siulai - 11 'Aokosi 2017	Canberra, Aust.	Sub-Regional Training Workshop on IP Administration and online services for Pacific Island IP Offices
2.	Kalolaine Kolotia Fotu	Deputy Secretary	Effective Labour	31 Siulai - 4 'Aokosi 2017	Auckland, NZ	RSE Pre-departure Toolkit and SPP Labour Mobility Action Plan Workshop
3.	'Ofa Puloka	Senior Research Officer	Effective Labour	8 – 28 'Aokosi 2017	China	Statistics and Information for Developing Countries
4.	Kapelieli Lanumata	Personal Assistant	Senior Management	18 – 21 Sepitema	Xiamen, China	Accompanying the Hon. Minister to the China International Fair for Investment & Trade
5.	Brenda 'Atoa	Assistant Secretary	Effective Labour	19 – 22 Sepitema 2017	Nadi, Fiji	Working out of Disaster: From Response to Recovery and Preparedness” Training
6.	Dan Savia 'Atuekaho	Principal Trade Officer	Trade	19 – 22 Sepitema 2017	Sydney & Canberra, Aust.	Market Access Working Group (MAWG) meetings and visits with the Australian Department of Agriculture and Water Resources
				25 Sepitema – 13 th 'Okatopa	Melbourne, Aust.	Intensive Legal Training Program
7.	Kolotia Fotu	Deputy Secretary	Effective Labour	27 – 28 Sepitema 2017	Christchurch, NZ	United Nation ESCAP British Council Policy Dialogue on Social Enterprise
				3 – 5 'Okatopa 2017	Nadi, Fiji	ILO's sub-regional consultation on Alliance 8.7: eradication of child labour and forced labour, modern slavery.

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017-2018)

8.	Esterlina 'Alipate	Senior Assistant Secretary	Trade	2 'Okatopa – 24 Novema 2017	Bangkok, Thailand	WTO Regional Trade Policy Course for Asia and Pacific Countries
9.	Pauline Siasau	Deputy Director	Trade	5 – 6 'Okatopa 2017	Singapore	Workshop for the 11 th WTO Ministerial Conference for Senior Government officials from Asia and the Pacific
10	Distaquaine Tu'ihalamaka	Deputy Registrar	IP	23 – 26 'Okatopa 2017	Tokyo Japan	Asia Pacific Regional Meeting for Heads of Copyright Offices
11	Salote Hoponoa	Assistant Secretary	IP	11-13 Tisema 2017	Sydney	Sub-Regional Workshop for the Promotion of WIPO Administered Treaties in the field of Copyright and Related Rights in Sydney, Australia.
12	Edgar Cocker	CEO	MCCTIL	30 'Okatopa – 3 Novema 2017	Nadi, Fiji	Regional Trade Mainstreaming Workshop and WTO Preparatory Workshop
13	Pauline Siasau	Deputy Director	Trade			
14	'Alisi Holani	Deputy Secretary	Policy		Bangkok, Thailand	
15	Tevita Lautaha	Principal Assistant Secretary	Business Support	14 – 17 Novema 2017	Indonesia	International Workshop on Coconut Product Development
16	Edgar Cocker	CEO	MCCTIL	27 Novema – 1 Tisema 2017	Geneva, Switzerland	35 th Geneva Week Meeting for WTO Members and Observers without missions
17	Pauline Siasau	Deputy Director	Trade			
18	Tevita Lautaha	Principal Assistant Secretary	Business Support	25-26 Sanuali 2018	Port Vila, Vanuatu	Coconut Industry Development for the Pacific (CIDP) Programme-Project Steering Committee Meeting
19	Edgar Cocker	CEO	MCCTIL	8-9 Fepueli 2018	Fiji	Attend 3 rd Meeting of the Regional Steering Committee for the Pacific (RSCP)European Development Fund (EDF) Pacific Regional Indicative

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017-2018)

						Programme (PRIP)
20	Pauline Siasau	Deputy Director of Trade	Trade	13-15 Fepueli 2018	Geneva	EU/Generalised System of Preference (GSP) Rules of Origin/REX System for Goods to Europe from Tonga
21	Sandradee Fifita	Director of Consumer Affairs	Consumer	13-15 Fepueli 2018	Geneva	EU/Generalised System of Preference (GSP) Rules of Origin/REX System for Goods to Europe from Tonga
22	'Amanaki Tu'itupou	Senior Credit Union Officer	Business Support	5/2/2018 – 4/4/2018	Australia	Work Attachment at Pacific Trade & Investment Australia (PTI)
23	Tevita Lautaha	Principal Assistant Secretary	Business Support	15-16 th Fepueli 2018	Fiji	Fiji Business Excellence Award, Suva Fiji on 15 & 16 th Fepueli 2018
24	Anthony Cocker	Principal Assistant Registrar	Enforcement	10-15 th Fepueli 2018	Fiji	Regional International Conference on Arbitration, organized jointly by Asian Development Bank, Fijian Government and UNICITRAL Regional Centre for Asia and the Pacific.
25	Distaquaine Tu'ihalamaka	Deputy CEO and Head of Intellectual Property	Intellectual Property	10-15 th Fepueli 2018	Fiji	Regional International Conference on Arbitration, organized jointly by Asian Development Bank, Fijian Government and UNICITRAL Regional Centre for Asia and the Pacific
26	Tevita Lautaha	Principal Assistant Secretary	Business Support	26 th Feb – 1 st Ma'asi	Auckland New Zealand	Travel to accompany MCCTIL First Exports Container to Fresh Direct, Auckland
27	Mele Vunipola	Deputy CEO for CSD	CSD Division	18 th -22 nd Feb 2018	Dubai	Attend Dubai Gulfood 2018 Exhibition
28	Esterlina 'Alipate	Senior Assistant Secretary	Trade Division	18 th – 22 nd Feb 2018	Dubai	Attend Dubai Gulfood 2018 Exhibition

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017-2018)

29	Tanginitopa Tu'ifua	Senior Assistant Secretary	Labour Division	16 th -20 th 'Epeleli 2018	Geneva, Switzerland	Meeting of Experts to adopt Guidelines on Decent Work in Public Emergency Services
30	'Ilaisaane Tu'itupou	Senior Business Support Officer	Business Support Division	23 rd 'Epeleli – 1 st Me 18	Government of Indonesia	Training on small and medium enterprises (SMEs) Empowerment for Asia pacific countries
31	Brenda 'Atoa	Assistant Secretary	Labour Division	16-18 th 'Epeleli 2018	Fiji	Training of the Trainers on PDNA
32	Sione Faleafa	Principal Labour Officer	Labour Division	16-18 th 'Epeleli 2018	Fiji	Training of the Trainers on PDNA
33	Samiuela Veleika	Assistant Tourist Officer	Enforcement Division	8 th – 11 th Me 2018	Malaysia	Training Course on the Verification of Non automatic Weighing Instruments including Weighbridges at NMIM, Sepang, Malaysia.
34	'Ana Fatai Tukipili Moala	Assistant Secretary	Enforcement Division	8 th – 11 th Me 2018	Malaysia	Training Course on the Verification of Non-automatic Weighing Instruments including Weighbridges at NMIM, Sepang, Malaysia.
35	Edgar Cocker	CEO	Senior Management	21 st Me – 4 th Sune 18	Lome, Tongo. Iti.	Attend the 107 th Session of the ACP Council of Ministers and the 43 rd Session of the ACP-EU Council of Ministers, 27 th Me – 01 st Sune 2018
36	Esterlina 'Alipate	Senior Trade Officer	Trade Division	22 nd – 24 th Me 18 25 th Me 2018	Suva, Fiji	PIFS/WTO Regional Workshop on the 11 th WTO Ministerial Conference (MC 11), Outcomes and Way Forward. Pacific Preparatory Meeting on Post MC11 Strategy
37	Edgar Cocker	CEO	Senior Management	22 nd – 24 th , 25 th Me 2018	Suva, Fiji	PIFS/WTO Regional Workshop on the 11 th WTO Ministerial Conference (MC 11), Outcomes and Way Forward.

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017-2018)

						Pacific Preparatory Meeting on Post MC11 Strategy
38	'Alisi K. Holani	Deputy CEO	Policy Division	24 th – 25 th Me 18	Auckland	Attend the Pacific Women & Labour Mobility Strategy Workshop, NZ.
39	Distaquaine Tu'ihalamaka	Deputy CEO, Head of Intellectual Property	IP Division	23 rd – 25 th Me 2018	Auckland New Zealand	Workshop on creativity for Sustainable Development and the Role for South Pacific Countries.
40	Edgar Cocker	CEO	Senior Management	18 th – 22 nd Sune 2018	Suva, Fiji	To lead the negotiation team for the annual/triennial Petroleum review with Petroleum Suppliers
41	Sandradee F. Fifita	Director for Consumer Affairs	Consumer Division	18 th – 22 nd Sune 18	Suva, Fiji	Petroleum review consultation with Petroleum Advisor, Hale & Twomey Ltd, negotiation meeting with Petroleum Suppliers
42	Edwina Tangitau	Economist	Consumer Division	18 th – 22 nd Sune 18	Suva, Fiji	Petroleum review consultation with Petroleum Advisor, Hale & Twomey Ltd, negotiation meeting with Petroleum Suppliers
43	Savia 'Atuekaho	Principal Trade Officer	Trade Division	28 th Sune – 2 nd Siulai 18	Auckland, NZ	Highlight changes in the seascape of the ship trade, fisheries, management and governance issue, and promote the discussion required for authorities to have a clear vision of the value of the trade, the barriers to effective fish trade and opportunities to overcome such issue.
44	Edgar Cocker	CEO	Senior Management	28 – 29/06/2018	London	Attend the Senior Trade Officials Meeting, Marlborough House, London. This meeting will decide the way forward on Intra-Commonwealth Trade and Investment.

KONGA 4: NGAHI OLA KE A'USIA 'E HE POTUNGAUE FAKAFEHOANAKI KI HE FAIFATONGIA

4.1 Ngaahi Taumu'a Ola Ngaue 'a e Potungaue fakahoa ki he Ola 'o e Fakahoko Fatongia 'a e Potungaue

Teplie 5: Ola 'o e Fakahoko Fatongia fakafehoanaki ki he Me'afua Ngaue

Polokalama 1: Tataki Ngāue						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Pule'i 'o e Kau Ngāue	Ko hono fakahoko 'o e sisitemi pule'i 'o e fakahoko fatongia (PMS)	\$2,057,775.67	\$1,771,889.06	Kakato 'a hono toe vakai'i 'a e ngaahi fakamatala ngāue 'a ia na'e iku 'o toe hiki hake ai 'a e vahenga 'a e kau ngaue 'e toko tolu (3)		Hokohoko atu
				Na'e a'usia 'a e lipooti fakakuata ki he PMS		
	Na'e malava 'o fakahoko loua 'a e ngaue ki hono sivi'i 'a e PMS 'o fakatatau ki he taimi na'e totonu ke fakakakato ai					
	Ko hono fakahū mai 'o e kau ngāue			Na'e malava 'o fakahū mai 'a e kau ngaue ki he lakanga 'atā 'e 10 mei he lakangā fakakatoa 'e 15	'Ikai fe'unga 'a e fa'ahinga na'e tohi mai ki he ngaahi lakanga na'e toe tu'uaki	Ko hono ngaue'aki 'o e kau ngaue aleapu ke fakakakato 'a e ngaahi fatongia 'i he ngaahi lakanga mahu'inga

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				Lakanga 'e 2 na'e toe tu'uaki	Fiema'u ke toe fakalelei'i 'a e fakamatala ngaue 'a e fa'ahinga na'e hiki ki he ngaahi tafa'aki kehe pea 'oku hoko 'eni ke tuai ai 'a hono tu'uaki 'o e ngaahi lakanga	
				Ko e lakanga 'e ua na'e 'i ai 'a e palopalema 'i he fa'ahinga na'e fakahoko 'a e faka'eke'eke	Ko e ngaahi lakanga mahu'inga 'e 10 'a e Potungaue na'e fakahu atu ki he Komisoni 'o e Kau Ngaue Fakapule'anga pea koe lakanga pe 'e 1 na'e tali. Ko ia ai 'oku kei fe'ao pe Potungaue mo e palopalema fakakaungaue	
				Ko e lakanga 'e taha na'e fakafoki mai 'e he toko taha na'a ne ma'u		
				Na'e tali 'a e kole ki he lakanga lau 'aho 'e 7. Ko e lakanga 'e 4 mei he lakanga 'e 7 ko ia na'e 'osi 'i ai 'a hono kaungaue		
	Fokotu'u mo			Fakakato 'a e ako 'e 5 ka	Tokosi'i 'a e kau	Ko hono ngaue'aki 'o e

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	Fakahoko 'a e Palani Ako mo e Fakalalaka			na'e palani ke fakahoko 'a e ako pe 'e 3	ngaue ke fakahoko 'a e ngaue. Ko e toko taha pe 'oku fakahoko katoa 'a e ngaue ki he PMS, Fakahu mai 'o e kau ngaue pea mo e tafa'aki fakatau 'a e Pule'anga	kau ngaue aleapau ke tokoni
	Muimui 'a e kau ngaue ki he ngaahi tu'utu'uni ngaue			Fakalelei'i 'a e talangofua 'a e kau ngaue mei he 83% ki he 93% (ma'u ngaue & tu'utu'uni ki he livi)		Hokohoko atu hono muimui'i 'a e talangofua 'a e kau ngaue ki he ngaahi tu'utu'uni fakangaue
	Fokotu'u mo fakahoko 'a e palani ki hono fakalelei'i 'o e fakahoko ngaue			Na'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e Palani Fakalalaka 'a e kau ngaue	'I kai ha 'ilo mo ha taukei fe'unga	Ke fakahoko 'i he ta'u fakapa'anga 2018/2019 pea ke fakahoko 'eni 'e ha toko taha ngaue mataotao
Fakalele Ngaue	Palani mo e fakahoko 'o e ngaue fakapatiseti			Lava 'o fakahoko 'eni 'i he fengau'e'aki fakataha pea mo e kau taki ngaue		Hokohoko atu pe
	Fokotu'u pea fakahoko 'a e Palani Fakatau 'a e Potungaue			Fakatahataha'i 'o e Palani Fakatau Fakata'u. Hokohoko atu hono ngaue'i 'o e Palani Fakatau, ka koe muimui pau ki he tu'utu'uni fakatau na'e 43%.	Ko e ngaahi feliliuaki fakapolitikale na'e iku 'o 'i ai 'a e ngaahi ngaue na'e 'ikai kau 'i he palani 'o iku ai ki he 'ikai muimui ki he tu'utu'uni ngaue	Fakamamafa'i ki he kau taki ngaue ke toe tokanga ange ki he tu'utu'uni ngaue ki he Fakatau 'a e Pule'anga. Faka'ata 'a e taimi ke fakahoko ai 'a e ngaue pea 'omai 'a e kakai te nau malava 'o fakahoko 'a e ngaue

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	Malu pea hao 'a e 'ataakai ngaue			Na'e 'osi ma'u 'a e tokoni ki hono to'o 'o e asbestos mei he 'ato 'o e 'ofisi. Kaekehe, na'e toe to'o 'eni 'e he MEIDECC koe te'eki ke fakapapau'i 'a e hoko atu 'a e Potungaue 'i he 'ofisi lolotonga	Te'eki ke fakapapau'i 'a e toko taha 'oku lisi ki ai 'a e 'ofisi lolotonga 'a e Potungaue	Fakapapau'i 'a e fakaloloa 'o e lisi 'a e Potungaue 'i he 'ofisi lolotonga pea fakahoko ke kau 'i he pa'anga tokoni ki he polokalama ko 'eni.
				Lava lelei hono sila'i 'o e feitu'u 'oku 'i ai 'a e asbestos		
				Lava hoko toe fe'unu'aki 'o e ngaahi va'a ngaue 'a e Potungaue ke malava 'o 'i ai ha 'ofisi 'o e va'a fo'ou 'e ua 'a e Potungaue 'a ia ko e tafa'aki ki he Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Fo'ou pea mo e tafa'aki ki he Vakai'i 'o e muimui 'a e kau pisinisi ki he ngaahi tu'utu'uni ngaue		
				Lava mo hono fokotu'utu'u 'o e ngaue le'o ki he 'ofisi 'i he po'uli, faka'osinga uike pea mo e ngaahi 'aho malolo		
				Tali 'a e me'alele fo'ou 'a	'Oku kei ngaahi 'a e me'alele 'a e 'ofisi 'a	Fetongi 'a e me'alele 'a e 'ofisi Ha'apai pea toe

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				e Pule Ngaue	Ha'apai	fakahu mai mo e kau fakau'uli fo'ou 'e ua
Tafa'aki Pa'anga	Ko hono tanaki pea mo tufotufa 'o e pa'anga			Lava lelei hono fakahoko 'o e palani ki he ngaahi fakamole mo e pa'anga hu mai 'a e Potungaue pea fakahu ki Fale Pa'anga		Hokohoko atu pe
				Taimi totonu hono ta 'o e ngaahi vahe pea pehe ki he ngaahi fakamole 'a e ngaahi va'a taki taha		
				Taimi totonu mo hono fakahoko 'a e lipooti fakamahina 'o e fakamole mo e pa'anga hu mai		
				100% 'a e muimui pau ki he Tu'utu'uni ki he pa'anga		
	Pule'i lelei 'a e ngaahi koloa 'a e Potungaue			Fakahu atu 'a e lipooti ki hono lau 'a e koloa 'a e Potungaue ki he Potungaue Pa'anga		
				Hoko hoko atu hono fakalelei'i 'a e ngaahi koloa 'a e Potungaue		
				Hokohoko atu hono tuku atu 'a e ngaahi koloa		

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				maumau 'a e Potungaue		
Fakamatala & Fetu'utaki Fakatekinolosia	Pule'i 'a e ngaahi fakamatala 'a e Potungaue			Hokohoko atu 'a hono muimui'i 'a e tanaki'anga fakamatala 'a e Potungaue	K oe lahi taha 'a e ngaahi tanaki'anga fakamatala na'e tuku ki he ngaahi kautaha mei tu'a koe'uhi koe tokosi'i 'a e kau ngaue	Ko hono toe fokotu'u 'a e ngaahi tanaki'anga fakamatala na'e tu'uaki ki tu'a. Ko e toe fiema'u ke fakahoko ha ngaue ki hono fakalelei'i , kuo fiu kumi 'a e fa'ahinga ia ko ia
				Hokohoko atu 'a e peesi 'initaneti 'a e Potungaue pea mo e sisitemi telefoni fo'ou 'a e Potungaue	'Ikai ha lekooti 'o e aleapau pe a mo e kautaha 'oku nau pule'i 'a e peesi 'initaneti	Toki fakahoko 'i he ta'u fakapa'anga hono hoko pea ke 'omai ha toko taha mataotao kene fakahaoko 'a e ngaue ni
	Fakahoko 'a hoko ngaahi mo tokanga'i 'o e ngaahi naunau moe polokalama fakakomipiuta			'Ikai malava ke fakakakato 'a e ngaue ki he ngaahi komipiuta	'Ikai ha poto'i fe'unga	'Omai ha toko taha poto'i ke fakahoko 'a e ngaue ni
Polokalama 2: 'Atakai Fakalele Pisinisi 'oku toe lelei ange						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
'Atakai Pisinisi Lelei & Fakamatala	i)Fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia 'i he tafa'aki ki he Ngaahi Pisinisi pea mo e Fakamatala ii)Fa'u 'oha ngaahi	\$494,208.33	\$401,018.33	Fakahoko 'o e ako ki he kau ngaue ki he founa talitali kakai pea pehe ki hono faile 'o e ngaahi fakamatala 'i he lesisita pea mo fakapapau'i 'oku	'Ikai ka kau ngaue taukei fe'unga 'Ikai ha taki ki he tafa'aki ko 'eni koe'uhi koe toe fakalelei na'e	Ako'i 'o e kau ngaue pea fokotu'u 'o ha ngaahi founa ngaue ma'ae tafa'aki ko 'eni

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	tohi fakamatala ki he ngaahi fiema'u ki he lesisita pisinisi pea pehe ki he ngaahi fiema'u ke fakakakato mei he ngaahi potungaue kehe			'oatu 'a e fakamatala totonu ki he kau kasitomā	fakahoko ki he Potungaue 'Ikai ka palani ngaue fakalukufua 'a e Pule'anga ki hono fakasi'isi'i 'o e fakamole ki hono fakahoko 'o e ngaahi me'a fakapisinisi	
	Ko hono 'ai ke toe fakaonopooni ange 'a e tafa'aki lesisita 'aki hono 'ai ke malava 'o fakahoko 'a e totongi fakafou 'i he 'initaneti, malava 'o fakahoko 'i he 'initaneti 'a e lipooti pea 'ikai ke matemate 'a e sisitemi			Malava 'o fokotu'u 'a e misini EFPOS	'Ikai ha taukei fe'unga 'i he kau ngaue 'Ikai ke fai ha fengau'e'aki moe ngaahi hoa fengau'e'aki	Fokotu'u ha fouga ngaue vaofi pea mo e ngaahi hoa ngaue peke ki he ngaahi kupu fekau'aki 'a e Potungaue
Lesisitā Pisinisi	Ke fa'u 'a e ngaahi ngaue fakalao ke fakafaingamalie'i 'a e 'inivesimeni			Fakakakato 'a e Lao Fakaangaanga 'o fakahu ki he Fale Alea pea fakafoki mai 'i he kole 'a e Potungaue		Ke fakahoka 'a e ngaue ki ai 'i he ta'u fakapa'anga hoko
	Fakahoko 'o e ngaahi Lao mo e Tu'utu'uni Ngaue fekau'aki moe Fa'u Koloa 'i he 'Ilo			Hokohoko atu 'a e ngaue ki he ngaahi kole laiseni pisinisi: i)Kautaha		

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	Fo'ou			<p>Fakakatoa:1361 Fo'ou:55 Fakatonotonu:51</p> <p>ii)Hingoa Pisinisi 'e 2212; Tohi kole lesisita fo'o'u 'e 296; Ngaahi lesisita na'e kaniseli 'e 37;Fakatonotonu 'e 77 moe toe fakamo'ui 'e 461;kaniseli 'e 21</p> <p>iii)Pisinisi muli 'e 647; Tohi kole lesisita fo'ou 'e 32</p> <p>iv)Ngaahi Sosaieti Fakakautaha 'e 711, Tohi Kole Lesisita Fo'ou 'e 31</p> <p>v)Ngaahi kautaha tokoni 'ofa 'e 184, Tohi kole fo'ou 'e 9</p>		
Polokalama 3: Tokoni ki he Ngaahi Pisinisi & 'Inivesimani						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Fakalakalaka 'a e Koloa	Ke fa'u pea fakahoko ha palani ngaue ke tokangaekina e ngaahi koloa fakalotofonua 'oku	\$1,778,150.00	\$1,464,156.86	Kakato e ngaue ki hono fakalelei'i pea mo hono langa fo'ou e ngaahi me'afua malu'i ki he fale uta koloa 'a e Potungaue MAFF 'i Uafu Kuini Salote:	'Ikai ke 'i ai ha va-fengaue'aki pea mo e Potungaue Ngoue (MAFF) ke fokotu'u ha ngaahi poloseki pea mo ha ngaue ki	Faka'ai'ai ha ngaahi talatalanoa, fakataha mo e va-fengaue'aki 'i he levolo 'a e Pule Ngaue pea mo e Minisita ki he Potungaue Ngoue pea

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	<p>'ave ki he ngaahi maketi 'i muli.</p>			<ul style="list-style-type: none"> • Langa e 'a fo'ou takatakai he fale uta koloa. • Fakalelei'i e tafenga vai 'i he fale uta koloa. • Fakalelei'i e hū 'anga ki loto ki he fale uta koloa. • Me'angaue fo'ou ma'ae fale uta koloa. 	<p>hono fakalelei'i e ngaahi fale uta koloa lolotonga.</p>	<p>mo e Potungaue ni.</p>
				<p>Fokotu'utu'u e ngaue pea tokanga'i e ngaahi aleapau ki he ngaahi me'angaue mo e naunau mei Nu'usila ki Tonga ni 'o kau ki ai 'eni:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Koniteina pelesitiki lalahi 'e 10 • Tangai kilo 20 'e tahamano ke ngaue'aki ki he uta koloa • Tepile lalahi ukamea 'e ono • Koniteina ngaahi puha pepa ki he uta koloa • Ngaahi puha papa fakataumu'a ki he hina pea mo e meleni 	<p>'Ikai ke 'i ai ha ngaahi me'angaue fe'unga mo taau 'oku ngaue'aki 'e he Potungaue ke fakahoko 'aki e ngaue ki hono uta e koloa.</p>	<p>Fakalahi e 'elia ke tuku kiai e ngaahi me'angaue 'a e Potungaue 'oku ngaue'aki ki he'enau uta koloa ki tu'apule'anga.</p>
				<p>Fokotu'u e aleapau 'a e Poungaue ni pea mo e maketi Fresh Direct 'i Nu'usila ki he hu atu</p>	<p>'Ikai ke 'i ai ha maketi ki he uta koloa me'akai ngoue 'aisi 'a</p>	<p>Faka'ai'ai e tafa'aki maketi 'a e Potungaue ni ke fekumi ki ha ngaahi</p>

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				koloa ngoue fo'i me'akai mei Tonga ni ki Nu'usila.	e Potungaue.	faingamalie ma'ae Potungaue ki he uta koloa ngaahi me'akai 'aisi ki tu'apule'anga.
				Fakangaue'i pea ako'i e kau ngaue lau'aho 'e fitu (7) ke tokoni ki he ngaue ki he fale uta koloa 'a e Potungaue.	'Ikai ke 'i ai ha fale fe'unga ke lava tokoni ki hono fa'o e ngaahi koloa fo'ime'akai ki he uta koloa.	'Oku kei hokohoko atu pe fengau'e'aki 'a e Va'a Ngaue ni pea mo e Komiti Ngaue 'a Hahake ki hono kumi ha konga kelekele ke langa ai fale uta koloa ki he vahe Hahake ke tokoni ki he fale uta koloa 'a e Potungaue MAFF 'i uafu.
				Kakato e ngaue ki hono fa'o e koniteina fute uongofulumaua (22) 'e fitu (7) ki he ngaahi maketi hu koloa mei Sanuali ki Sune 2018. Ko e koniteina 'oku 'i ai e ngoue fo'i me'akai kehekehe 'o kau ki ai e talo, 'ufi, pea mo e niu motu'u mei he kau ngoue fakalotofonua.	'Ikai ke 'i ai ha maketi ke fengau'e'aki mo e Potungaue ni ki he ngaahi poloseki hu koloa ki tu'apule'anga.	Fiema'u ke fekumi e Potungaue ni ki ha ngaahi faingamalie ke 'i ai ha maketi ke hu atu kiai e koloa 'a e Potungaue ni 'o 'oua e fakafalala pe ki he maketi 'e taha 'oku lolotonga ma'u 'i Nu'usila.
				Fokotu'u e Akauni ki he ngaahi maketi 'i he sekitoa taautaha 'i Fale Pa'anga ke tokoni ki he poloseki fakalalakaka e hu koloa ki tu'apule'anga.	Si'isi'i e ngaahi polokalama ako ke langa hake mo akoi e kau ngoue mo e kau ngaue ke nau tokanga ki he tu'unga 'o e	Faka'ai'ai ke 'i ai ha va-fengau'e'aki 'a e Potungaue, poloseki PHAMA, Potungaue MAFF pea mo e Tonga Skills ke fakalalakaka 'i

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

					me'akai.	mo ako'i e kau ngoue ki he ngaahi founa kehekehe mo lelei ki he ngoue.
				Fakakakato e mape pea mo e palani 'uluaki ki he fale uta koloa 'i he Vahe Hahake.	'Ikai ke hokohoko lelei e fika 'o e ngoue fo'i me'akai 'oku ma'u mai mei he kau ngoue ke tauhi e lahi 'oku fiema'u mei he maketi 'i tu'apule'anga	Fokotu'u 'e he Potungaue ha poloseki ke faka'ai'ai e fakalalakaka e ngaahi sosaieti ngoue 'i he ngaahi kolo pea mo e vahenga ke tauhi e lahi 'o e fo'i me'akai 'oku fiema'u mei he ngaahi maketi 'i tu'apule'anga.
				Fakakakato e peseti 'e 70 ki hono fakalelei'i mo fakalahi e fale uta koloa 'i 'Eua 'o kau ki ai 'eni: <ul style="list-style-type: none"> • Fokotu'u e tangike vai taki lita 20,000 'e tolu (3) ki he fale uta koloa 'i 'Eua. • Langa mo e 'elia 'i mui he fale uta koloa ke ngaue'aki ki hono fufulu e pelepela mo e 'uli mei he ngaahi koloa. • Fokotu'u mo e paipa vai fo'ou ke tokoni ki he fufulu e ngaahi koloa 'i he fale uta koloa. 	Koe founa ngaue 'a e Potungaue Pa'anga (MOF) 'oku 'ikai ke tokoni ia ki hono teuteu'i ngaahi totongi 'o e kau ngoue mei he 'otu motu 'oku kau ki he poloseki hu koloa ki tu'apule'anga 'a e Potungaue.	Faka'ai'ai mo fakaivia ha ngaahi fokotu'utu'u 'a e pule'anga ke tokoni ki he kau ngoue 'i hono fakafaingamalie'i e ngahai ma'u'anga pa'anga 'oku fiema'u ke fakahoko 'aki e ngaue.

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>Fakakakato e 'a'ahi pea mo hono sivi'i e fale uta koloa 'a e Potungaue Ngoue (MAFF) 'i Vava'u 'i he uafu Pua Talefusi.</p>	<p>Loloa e taimi pea mo e founa ngaue ki hono lisi 'o ha konga kelekele ke langa ai e ngaahi fale uta koloa 'i he ngaahi vahenga.</p>	<p>Kole tokoni ki ha kau ngaue mei he 'u va'a ngaue kehe ke tokoni ki he va'a ni 'i hono fakahoko 'ene taumu'a ngaue.</p>
				<p>Tokoni ki he poloseki PHAMA ki hono fakakakato e ngaahi fiema'u 'a e HACCP ki he ngaahi fale uta koloa 'e 7 'i Tongatapu pea 0 'i 'Eua mo Vava'u.</p>	<p>Si'isi'i e ngaahi tokoni fakapa'anga ki he ngaahi fale uta koloa taautaha ke nau ma'u e ngaahi fiema'u 'oku 'i he malumalu 'o e HACCP.</p>	<p>Fiema'u ke 'i ai ha fakataha makehe pea mo e Potungaue Pa'anga ke alea'i ha founa 'e ngaue'aki ki hono totongi e silini e kau ngoue ki honau motu takitaha mei he 'akauni 'a e Potungaue Pa'anga.</p>
				<p>Fakahoko e kole ki he ngaahi naunau 'a ia ko e milemila kilo 2 'e 100,000 ki he manioke, 'ufi pea mo e kape mei Nu'usila.</p>	<p>Si'isi'i e kau ngaue 'i he va'a ni ke fakahoko e fatongia ke a'usia e ngaahi taumu'a ngaue 'a e va'a ni ki he ta'u fakapa'anga ni.</p>	<p>Fekumi ki ha ngaahi tokoni mei muli ki hono fakakakato e ngaue ki he ngaahi fale uta koloa taautaha ke tali e ngaahi fiema'u 'a e HACCP.</p>
				<p>Laka hake he kautaha lotoloto 'e 5 'oku hu koloa ki tu'apule'anga 'oku nau ngaue'aki 'a e naunau totonu ki he hu koloa ki tu'apule'anga</p>	<p>Lahi e ngaahi feliuliuaki hange ko e toutou fetongi e Pule Ngaue pea mo e Minisita 'o tupunga mei ai e liliu e ngaahi polokalama ngaue mo e taumu'a 'a e Potungaue.</p>	<p>Faka'ai'ai ke lahi ange ngaahi fakataha mo e ngaahi kolo ke tu'uaki e ngaahi lelei 'o e sosaieti pea mo e sosaieti ngoue ma'ae ngaahi kolo.</p>

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

			<p>Tokoni ki hono fakahoko e polokalama ako ki he ngaahi koloa 'oku fiema'u 'e he ngaahi maketi tu'apule'anga 'o fengaue'aki pea mo e PTI NZ 'o kau ki ai e kautaha mo e pisinisi 'e 30 'i Tonga ni.</p>	<p>Si'isi'i ha ngaahi polokalama faka'ai'ai 'e malava ke tupulekina ai e ngaahi Sosaieti Falekoloa pea mo e Sosaieti Ngoue ma'a e kakai 'o e Fonua.</p>	<p>Sio e va'a ngaue ni ke fakalahi e patiseti ki he ngaahi pale mo e ngahai me'a'ofa 'i he patiseti 'o e ta'u fakapa'anga hoko</p>
			<p>Kautaha fa'u koloa 'e 11 na'e tokonia 'e he Potungaue ni 'i he poloseki fakalalakaka ki he koloa fakalotofonua. Na'e fai e tokoni 'i he ngaahi me'angaue</p>	<p>Ko e ha ngaahi pale pa'anga 'oku tufa he taimi fe'auhi ngaahi koloa fakalotofonua 'oku 'ikai ke fe'unga ia fakatatau ki he ngaue 'oku fakahoko 'e he kau fakafongga.</p>	<p>Fiema'u ke fakapaasi mai mei Fale Pa'anga (MOF) e patiseti ki hono langa e fale uta koloa 'i Hahake ke 'unu'i ki he ta'u fakapa'anga hoko</p>
			<p>Fokotu'u e papa tu'uaki fo'ou 'e 4 'i Tonga ni pea koe 2 'i Vava'u.</p>		
			<p>Fakahoko e fe'auhi faka'ali'ali koloa fakalotofonua 'i Tongatapu, Vava'u, 'Eua, Ha'apai pea mo e ongo Niua. Fakakatoa e kau fe'uahi ko e toko 100 mei he ngaahi sekitoa kehekehe 'o kau ki ai e ta tongitongi moe ngaue fakamea'a pea mo e ngaahi pisinisi fakalotofonua ne faka'ali'ali 'enau koloa 'i</p>		

				he 'u teniti 'a e Potungaue.		
				Fe'auhi fakakatoa 'e 60 kuo fai 'e he va'a ni ki he ngaahi fe'uahi koloa fakalotofonua pea 'oku fakafuofua ko e pa'anga 'e \$60,000 ne foaki ma'ae kau 'ikuna 'i he ngaahi fe'auhi ni.		
Faka'ai'ai 'o e 'Inivesimani	Fokotu'u ha palani ngaue ki hono tu'uaki mo poupu'i e 'inivesimani mei muli pea ke fakahoko ha ngaue ki ai.				'Ikai ke 'i ai ha kau ngaue 'oku ngaue 'i he Va'a 'Inivesimani	Fiema'u ke fakangaue'i ha 'Ofisa 'Inivesimani ki he lakanga 'ataa ni 'i loto he va'a ngaue ni. Ko e founa 'e taha ko e kumi pe kole ha 'ofisa ngaue mei ha va'a ngaue 'e taha 'a e Potungaue ke fakahiki ange ki he va'a ni ke ngaue ko e 'Ofisa 'Inivesimani.
Fakalalaka 'a e Pisinisi (MSME)	Fokotu'u ha polokalama ke tokonia e ngaahi pisinisi fakalotofonua kae'uma'a ngaahi pisinisi 'ikai ke lesisita.			Fakahoko e poloseki fakalalaka 'e 20 ma'ae ngaahi pisinisi 'ikai ke lesisita 'i Tongatapu ni pea mo e 'otu motu.	Si'isi'i e taukei ngaue ki hono fakahoko e ngaahi polokalama ako ki he fakalalaka e ngaahi pisinisi 'ikai ke lesisita.	Faka'ai'ai ke 'i ai ha vafengaue'aki 'i he levolo 'a e Pule Ngaue pea mo e Minisita kae lava fakahoko e ngaahi poloseki fakalalaka 'a ia ko e fatongia 'ia 'a e Potungaue ni pea mo e 'u Potungaue 'a e Pule'ange kau ki ai e Ngoue pea mo e Toutai.

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				Fakahoko e polokalama ako 'e 10 ma'ae ngaahi pisinisi 'ikai ke lesisita 'i he ngaahi koloa mo e ngaahi vahenga 'o Tongatapu ni pea mo e 'otu motu.	'Ikai ke fu'u tokonga e Potungaue Toutai ki hono fakahoko e poloseki fakalalakala ki he maketi mata'itofe.	Fekumi ki ha tokotaha taukei 'i he maketi 'o e mata'itofe ke tokoni ki he ngaahi polokalama ako pea mo hono fakamahu'inga'i e koloa mata'itofe.
				Kakato e ngaue ki hono fakalelei'i mo fakalahi e senita ki he mata'itofe 'i Vava'u. Na'e huufi 'a e senita fo'ou ni pea foaki ki he kautaha mata'itofe 'a Vava'u pea mo e Potungaue Toutai 'a Vava'u.	'Ikai ke 'i ai ha vafengaue'aki 'a e Potungaue pea mo e Potungaue Ngoue ki he poloseki fakalalakala 'o e niu.	Fakahu e Tu'utu'uni Ngaue fakaangaanga ki he fakalalakala 'a e niu ke fakapaasi 'e he Kapineti.
				Fakakakato e polokalama ako 'e 3 ma'ae kau faama mata'itofe 'i Vava'u.		
				Fakakakato e tu'utuni ngaue fakaangaanga ki he fakalalakala 'a e niu.		
				Fakakakato e polokalama ako 'e 5 ma'ae kau fua niu pea mo e kau hu koloa ki tu'apule'anga.		
Polokalama 4: Fefakatau'aki & 'Ilo Fo'ou						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

<p>Fakamaketi & Hu Koloa ki Muli</p>	<p>Ke fa'u ha palani ngaue 'a Tonga ki he Fefakatau'aki pea ke fakahoko e ngaue ko ia.</p>	<p>\$973,520.00</p>	<p>\$203,279.10</p>	<p>1. Fakakakato e Palani Ngaue 'a Tonga ki he Fefakatau'aki. Na'e fakapaasi 'e he Kapineta 'i he aho 15 'o 'Aokosi 2017 'a e palani ngaue fakaangaanga 'a Tonga ki he fefakatau'aki.</p> <p>2. Fakakakato e fakataha ki he Palani Ngaue 'a Tonga ki he Fefakatau'aki 'i Tongatapu he 'aho 22-23 'o Sune 2017 pea kau ki ai e toko 22. Tanaki mai mo e ngaahi tokoni mei he ngaahi kupu fekau'aki 'o 'ave ki he tokotaha ngaue ke fakakau ki he palani ngaue 'i he kongas ki mui 'o Siulai 2017.</p> <p>3. Fakakakato e ngaahi talatalanoa ki he Palani Ngaue 'a Tonga ki he Fefakatau'aki 'i he 'otu motu (Vava'u mo Ha'apai) 'i Siulai 2017. Tanaki maim o e ngaahi tokoni mei he polokalama talatalanoa ne fakahoko 'i Vava'u mo Ha'apai 'o 'ave ki he tokotaha ngaue ke fakahu.</p>	<p>1. Si'isi'i e vafengaue'aki pea mo e ngaahi Potungaue fakapule'anga ki he Palani Ngaue 'a Tonga ki he Fefakatau'aki tautautefito ki he ngaahi potungaue 'oku nau tokangaekina mo fakahoko e ngaahi ngaue 'oku 'i he lipooti.</p> <p>2. Si'isi'i e ngaahi tokoni fakapa'anga ke fakahoko 'aki e ngaahi ngaue 'i he lipooti.</p> <p>3. Si'isi'i e kau ngaue 'i he va'a ni ke nau lava muimui'i e fakahoko fatongia e ngaahi potungaue fakapule'anga ke nau fakahoko e ngaahi ngaue 'o fakatatau ki he taumu'a ngaue mo e taimi 'oku ha 'i he palani ngaue.</p> <p>4. Si'isi'i e poupou mei he</p>	<p>1. Faka'ai'ai ke fakahoko ha ngaahi talatalanoa mo ha ngaahi fakataha 'i he levolo 'o e Pule Ngaue mo e Minisita ke 'i ai ha vafengaue'aki ki hono fakahoko e palani ngaue ni. Fiema'u ke 'i ai ha tu'utu'uni kapineta ke fakaivia e vafengaue'aki ni.</p> <p>2. Fekumi ki ha ngaahi faingamalie tokoni 'i tu'a mei he fonua pasifiki 'oku felave'i mo e ngaahi ngaue 'oku ha 'i he lipooti.</p> <p>3. Kole ke fakatokolahi e kau ngaue ki he va'a ko 'eni ke nau lava 'o fakahoko e ngaue 'i he taumu'a ngaue 'a e va'a ngaue ko 'eni.</p>
---	--	---------------------	---------------------	---	--	--

				<p>4. Fakakau ai mo e ngaahi mahaki 'ikai ke pipihi (NCDs) ki he Palani Ngaue 'a Tonga ki he Fefakatau'aki 'i he va-fengaue'aki mo e Potungaue Mo'ui 'i he malumalu 'o e polokalama fakalalaka 'a e ngaahi pule'anga fakatahataha ma'a Tonga he 'aho 30 'o 'Okatpoa ki he 'aho 31 'o Sanuali 2018. Ne fakahoko ai e ngaahi polokalama ako ki hono fakakau e mahaki 'ikai ke pipihi ki he palani ngaue ni.</p> <p>5. Fakahu e kole tokoni ki he ngaahi pule'anga fakatahataha 'o 'Iulope ki he tokoni ki he Palani Ngaue 'a Tonga ki he Fefataua'aki pea mo e tupulekina 'o e hu koloa ki tu'apule'anga.</p> <p>6. Kau atu ki he fakataha 'a e ngaahi fonua pasifiki ki he fefakatau'aki 'i he 'aho 30-31 'o 'Okatopa 2017 'i Nadi Fisi. Na'e fakalele 'a e fakataha ni 'e he PIFS pea na'e kau atu ki ai 'a e</p>	<p>pule'anga ki hono fakahoko e ngaahi ngaue 'oku ha 'i he lipooti.</p>	
--	--	--	--	---	---	--

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				kau fakafofonga 'e toko 20, tokotaha mei he fonua. Koe taumu'a 'o e fakataha ni ki ha ngaahi alepau ki hono fakaiivia 'a e ngaahi pule'anga ki he fakahoko fatongia fakalao.		
Alea Fefakatau'aki	Ke fokotu'u ha ngaahi polokalama fakalalakaka ki he hu koloa ki tu'apule'anga ma'ae ngaahi sekitoa taautaha.			<p>1. Fakakakato e misiona fengaue'aki 'i he fefakatau'aki ki 'Aositelelia 'a e Potungaue ni pea mo e Potungaue Ngoue 'i he malumalu 'o e kulupu ngaue 'i he va'a ki he ngaahi koloa fua 'o e fonua pea mo e vai 'i Senee 'Aositelelia. Ko e misiona ko 'eni ne fakahoko 'ia 'e he poloseki PHAMA.</p> <p>2. Fokotu'u e alepau 'a e Potungaue pea mo Paul Chung 'i 'Aositelelia ki he hu koloa ki tu'apule'anga 'a e ngoue mei Tonga ki 'Aositelelia.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Tokangaekina e uta koloa 'e ua ne 'ave he vakapuna – 'uluaki uta na'e 	<p>1. 'Ikai ke 'i ai ha va-fengaue'aki mo e ngaahi kupu felave'i.</p> <p>2. Si'isi'i ke fakahoko e ngaue ki hono muimui'i mo tokangaekina e ngaahi fakahoko fatongia 'a e ngaahi kautaha pea mo 'enau tokoni ki he 'ekonomika 'o Tonga.</p> <p>3. Si'isi'i ha tokoni fakapa'anga ke tokonia ngaahi ngaue fakalotofonua pea mo tu'apule'anga.</p> <p>4. Tokosi'i e kau ngaue 'i va'a ko 'eni ke tokangaekina e ngaahi va-</p>	<p>1. Fokotu'u ha founga ngaue ke muimui'i e ngaahi poloseki 'oku fakahoko mo fakalele 'i Tonga.</p> <p>2. Fokotu'u ha fakafofonga 'a e Potungaue 'i Nu'usila pea mo 'Aositelelia ke tokoni ki he Potungaue hono tanaki mai ngaahi ma'u'anga fakamatala pea mo tokoni ki hono alea'i ngaahi maketi fo'ou ki he koloa 'oku uta ki tu'apule'anga.</p> <p>3. Kole ke fakalahi mai e kau ngaue ki he va'a ko 'eni ke lava 'o fakakakato e ngaahi taumu'a ngaue.</p> <p>4. Fakaivia e va-fengaue'aki 'a e Potungaue pea mo e poloseki PHAMA,</p>

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>mavahe he 'aho 7 'o Fepueli 2018 mo e puha 'ufi 'e 54 (kilo 15) koe kahokaho mo e lose. Ma'u mai e totongi he 'aho 9 'o Ma'asi 2018.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Uta hono ua ne mavahe he 'aho 21 'o Ma'asi 2018 mo e puha 'ufi 'e 100 (kilo 15) ko e kahokahom lose mo e kina. Ma;u mai e totongi he 'aho 12 'o 'Epeleli 2018. <p>3. Teuteu'i e palani fekumi ki he ngaahi maketi 'i Nu'usila mo 'Aositelelia pea mo e palani ki he konifelenisi fakata'u ki hono fakaivia e fengaue'aki mo e kakai Tonga 'i Nu'usila mo 'Aositelelia ke hoko ko ha kau 'inivesimeni 'i Tonga.</p> <p>4. Fakakakato e savea 'i Tongatapu ki he</p>	<p>fengaue'aki mo e ngaahi potungaue pule'anga pea ke fakapapau'i 'oku a'usia e ngaahi taumu'a ngaue 'aki e ngaahi fatongia 'oku fakahoko.</p> <p>5. Si'isi'i e ngaahi polokalama ko 'a e Potungaue Ngouie pea mo e Potungaue Toutai ki he koloa 'oku totonu ke uta ki tu'apule'anga, ko e natula 'o e maketi fakavaha'apule'anga pea mo e fatongia 'o e kau uta koloa ki tu'apule'anaga he sekitoa toutai.</p> <p>6. Si'isi'i e tokoni mei he va'a ngaue ki he fefakatau'aki ki tu'apule'anga ki ha ngaahi aleapau he maketi 'i he totongi, lahi 'o e koloa 'oku uta pea mo e feleti etc.</p> <p>7. Si'isi'i ke 'i ai ha ngaue mei he va'a</p>	<p>Potungaue Ngoue pea mo e Tonga Skills ke fokotu'u ha ngaahi polokalama ako ma'ae kau ngoue ki he ngaahi founga ngoue 'oku lelei ange pea ke ma'u ha maketi ki Nu'usila mo 'Aositelelia.</p>
--	--	--	--	--	---	--

				<p>ngaahi fiema'u e kau hu koloa ki tu'apule'anga. Ko e toko 30 ne fili ke kau ki he savea ni pea na'e fakakakato e palani ngaue ko 'eni.</p> <p>5. Fakahoko e polokalama talatalanoa 'i Vava'u, Ha'apai mo 'Eua mei Novema ki Tisema 2017 ki hono fakahoko e savea ko 'eni.</p> <p>6. Teuteu'i e kautaha uta koloa ki tu'apule'anga 'e tolu (3) ke kau atu ki he fuofua fakataha China International Import Export (CIIE 2018) na'e fakahoko 'i Shanghai 'i Siaina he 'aho 5 ki he 'aho 10 'o Novema 2018. Na'e fai e fakataha he loki konifelenisi 'a e Potungaue 'i 'Okatopa 2018 ke teuteu'i ngaahi koloa ki he fakataha ko 'eni: Na'e tokonia 'e he Potungaue 'a e kautaha 'e 3:</p> <p>(i) Mr. 'Alipate Mafile'o (Tupu'anga</p>	<p>ko 'eni ke tokoni ke fakasi'isi'Ii e holo e lahi 'o e koloa 'oku uta ki tu'apule'anga pea ke tokonia e kau faama ke tauhi e lahi 'o e uta ki tu'apule'anga ke 'oua 'e holo.</p>	
--	--	--	--	---	--	--

				<p>Coffee)</p> <p>(ii) Mr. Siaola (Handicraft)</p> <p>(iii) Mrs. Yvette Guttenbeil (Handicraft)</p> <p>7. Fakahoko lelei e polokalama ako pea mo e PTI NZ 'o kau ki ai e pisinisi mo e kautaha 'e 30 'i Tongatapu. Na'e 'i ai mo e fakafofonga 'e taha mei he 'otu motu ne kau mai ki he polokalama ko 'eni ke faka'ali'ali 'enau koloa 'oku mateuteu ke hu ki tu'apule'anga.</p> <p>8. Kau atu ki he fakataha ki tu'apule'anga 'i he FAO mei he 'aho 27 ki he 29 'o Sepitema 2017.</p> <p>9. Fakakakato e polokalama ako pea mo e sekitoa taautaha 'e Mr. Isaac Ndungu 'i Vava'u mo Ha'apai 'i Sepitema 2017.</p> <p>10. Kau atu ki he polokalama ako 'a e Forum Fisheries Agenices</p>	
--	--	--	--	--	--

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>ki he ngaahi lao 'i he toutai, 'inivesimeni pea mo e komeesi fakatu'apule'anga 'i 'Aokalani Nu'usila.</p> <p>11. Kau atu ki he Pasifika Festival 'a ia ne fakalele 'e he pule'anga Nu'usila. Na'e tokonia 'e he potungaue ongo pisinisi 'e ua (2) ne kau atu ki he fakataha ni:</p> <p>(i) Hahake District Council</p> <p>(ii) Cocker Enterprises</p>		
	<p>3. Fa'u ha palani ngaue pea mo e pepa fakalao ki hono fakahoko 'o e ngaue ko 'eni.</p>			<p>PACER Plus Agreement:</p> <p>1. Fakahoko 'e he Chapman Tripp e ngaue ki hono fakalelei'i e aleapau fefakatau'aki ko 'eni 'i he tokoni 'a Nu'usila mo 'Aositelelia ke mateuteu e kau fakamo'oni 'a Tonga ki he aleapau ko 'eni. Na'e fakamo'oni 'a Nu'usila mo 'Aositelelia he konituleki pea mo Chapman Tripp 'i Me 2018 ke fakalelei'i e lao</p>	<p>1. Si'isi'i e kau ngaue ke fakahoko 'aki e ngaahi fatongia ko 'eni fakataha ki he ngaahi aleapau fefakatau'aki.</p> <p>2. Si'isi'i ha va-fengaue'aki 'a e ngaahi potungaue fakapule'anga ke fakahoko e ngaahi 'isiu 'i he ngaahi aleapau fefakatau'aki.</p> <p>3. Si'isi'i e kau ngaue 'i he va'a ko 'eni ke fakahoko e</p>	<p>1. Faka'ai'ai ke lahi e ngaahi talatalanoa mo e ngaahi fakataha pea mo e va-fengaue'aki 'i he levolo 'a e Pule Ngaue pea mo e Minisitakae lava ke fakakakato mo fakahoko e ngaahi ngaue ki he ngaahi aleapau fefakatau'aki.</p> <p>2. Kole tokoni ke fakalahi e kau ngaue ki he va'a ko 'eni ke tokoni ki hono a'usia e ngaahi taumu'a ngaue 'a e va'a</p>

				<p>mo e tu'utu'uni ngaue ki he aleapau PACER Plus.</p> <p>2. Fakakakato e polokalama talatalanoa pea mo e kakai 'i Tongatapu fekau'aki pea mo e aleapau PACER Plus ko hono teuteu ia ke tau fakamo'oni ki he aleapau ko 'eni. 'Oku kau e polokalama talatalanoa ko 'eni ki he ngaahi kolo 'i Tongatapu 'o kamata mei 'Aokosi ki he ngata'anga 'o Sepitema 2017. Teuteu'i mo e ngaahi tu'uaki 'i he letio pea mo e televisone ke fakamafola tu'o fa he 'aho, 'aho 'e ono he uike 'i he Letio A3Z pea mo e Televisone Tonga pea mo e letio FM87.5.</p> <p>3. Fakakakato e fakamo'oni ki he aleapau PACER Plus 'i Nuku'alofa 'i he 'aho 14 'o Sune 2017 pea mo hono teu fakafolau atu e pepa lao ki Apia Samoa ke 'ave ki Vanuatu ken au fakamo'oni he aleapau ko 'eni 'i he fakataha hoko ki he fefakatau'aki 'i</p>	<p>ngaue ko hono muimui'i mo fakapapau'i 'oku fakahoko 'e he ngaahi potungaue fakapule'anga honau ngaahi fatongia 'o fakatatau ki he taumu'a ngaue mo e taimi 'oku tuku atu.</p>	<p>ko 'eni.</p>
--	--	--	--	--	--	-----------------

				<p>'Aokosi 2017.</p> <p>Pacific Island Countries Trade Agreement (PICTA):</p> <p>4. Fakakakato e ngaahi talatalanoa fakalotofonua fekau'aki mo e aleapau PICTA 'i he 'aho 30 'o 'Epeleli ki he 'aho 4 'o Me 2018. Ko e taumu'a 'o e talatalanoa ke fakalelei'i ha ngaahi lao mo fokotu'u atu ha ngaahi tokoni fakalao ke muimui ki he ngaahi fiema'u 'a e PICTA. Na'e fai 'a e fakataha mo e ngaahi kupu felave'i pea ko e ola 'o e talatalanoa na'e tufaki ke 'omi ha ngaahi tanaki.</p> <p>Multilateral Trading System-World Trade Organisation:</p> <p>5. Kau atu ki he fakataha ma'ae kau memipa 'i he kautaha fakamamanilahi 'i he fefakataua'ki ne fakahoko 'i he 'aho 27 'o Novema ki he 'aho 1 'o Tisema 2017 'i Geneva Switzerland. Faingamalie</p>	
--	--	--	--	--	--

				<p>'eni ke muimui'i e ngaahi ngaue kuo fuoloa hono tuku ke fai ha kole tokoni ki ha ako 'i he levolo fakatu'apule'anga.</p> <p>6. Fakafofonga'i 'a Tonga ki he konifelenisi hono hongofulumataha 'a e kau minisita ki Buenos Aires Argentina 'i he 'aho 10 ki he 'aho 13 'o Tisema 2018. Ko e taki 'o e kau folau ko e 'Eiki Minisita Pohiva Tu'i'onetoa pea fakafe'ao ki ai e kau pule ngaue 'e toko tolu (3):</p> <ul style="list-style-type: none"> • Potungaue Ngoue • Potungaue Tukahau moe Kasitomu • Potungaue Komeesi, Konisiuma, Fefakatau'aki, 'Ilo Fo'ou mo e Ngaue 'a e Kakai <p>Ola 'o e konifelenisi hono hongofulumataha 'a e kau minisita:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hokohoko atu pe ngaahi aleapau 'i he toutai pea 'e toki mahino 'i he ta'u 2019 pea ke fakahu 	
--	--	--	--	--	--

				<p>ia ki he konifelenisi hono hongofulumaua 'a e kau minisita ke fakapaasi 'e he kau memipa.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ngaue angamaheni 'i he kautaha fakamamanilahi 'i he fefakatau'aki. Fiema'u ke kei hokohoko atu pe ngaue 'a e kau memipa fakatatau ki he polokalama ngaue faka-ilekitulonika 1998. Tali loto lelei he kau memipa he fakaloloa e ngaue ko 'eni ki he ta'u 2019. • Totonu ki he ngaahi koloa 'ilo faka'atamai 'oku felave'i mo e fefakatau'aki 'oku kei hokohoko atu pe ngaue ki ai 'o a'u ki he ta'u 2019. • Polokalama Ngaue ki he ngaahi 'ekonomika iiki. Hokohoko atu pe ngaue ki hono siofia e ngaahi palopalema 'i he fefakatau'aki 'oku fehangahangai e fanga 		
--	--	--	--	--	--	--

				<p>ki'i 'ekonomika iiki moia.</p> <p>7. Fakakakato e polokalama Sanitary & Phytosanitary (SPS), Technical Barrier for Trade (TBT) and Trade Facilitation Agreement (TFA) 'i he 'aho 29 'o Me ki he 'aho 31 'o Me 2018 'i he hotele Tanoa 'aki e tokoni mei he kautaha fakamamanilahi 'i fefakatau'aki. Na'e kau mai e kau fakafofonga 'e toko 30 ki he fakataha ko 'eni.</p> <p>8. Teuteu'i pea fakahu atu e aleapau TFA ki he kautaha fakamamani lahi 'i he fefakatau'aki. Fakahoko e ngaahi talatalanoa pea mo e Potungaue Kasitomu mo e Tukahau ki ha ngaahi fakalalaka fo'ou 'oku kau 'i he 'aleapau ko 'eni.</p> <p>9. Kau atu ki he polokalama ako 'i he va 'o 'Esia pea mo e Pasifiki ne fakahoko 'i Bangkok Thailand he 'aho 2 'o 'Okatopa ki he 'aho 24 'o</p>	
--	--	--	--	---	--

				<p>Novema 2017. Na'e kau atu 'a Esterlina 'Alipate ko e 'ofisa fefakatau'aki ma'olunga mei he va'a ko 'eni.</p> <p>10. Fakahoko e polokalama ako ma'ae kau ngaue 'a e va'a ko 'eni fekua'aki mo e ngaahi 'isiu 'i he aleapau he fefakatau'aki, ne fakahoko ia e Isaac Ndungu 'i he 'aho 12 ki he 'aho 26 'o Sune 2017.</p> <p>11. Teuteu'i e ngaahi pepa fakataha ki he fakataha pea mo e komiti fakafonua 'a tonga ki he ngaahi aleapau 'i he fefakatau'aki (TNTNC) 'i he 'aho 18 'o Me 2017. Ko e 'asenita 'o e fakataha ko 'eni ne kau ai e aleapau PACER Pluc, PICTA, palani ngaue 'a Tonga 'i he fefakatau'aki mo e ngaahi 'isiu kehe pe.</p> <p>12. Fokotu'u e aleapau fefakatau'aki 'a Tonga pea mo Samoa ki hono uta atu e meleni. Na'e ngaue'aki e aleapau ko 'eni fakataimi pe kae</p>		
--	--	--	--	--	--	--

				<p>lava ke hao 'a Tonga ei he ta'etute hono uta e meleni ki Samoa.</p> <p>Pacific Island Forum Secretariat (PIFS):</p> <p>13. Fakataha 'a e kau minisita 'i he fefakatau'aki ki 'Apia Samoa he 'aho 20 'o Sanuali 2018. Ko e 'asenita ki he fakataha ni kau ki ai e hono tali e fakalelei ki he aleapau PICTA, palani ki hono fakahoko e aleapau PACER Plus pea ke kei poupoua 'e he kau minisita 'a e fakataha ko 'eni ke hokoatu fakata'u ua.</p> <p>14. Kau atu ki he fakataha 'a e ngaahi fonua pasifiki ki he konifelenisi hono hongofulumataha e kau minisita ne fai ki Nadi Fiji he 'aho 10 ki he 13 'o Tisema 2017.</p> <p>Interim Economic Partnership Agreement (iEPA):</p>	
--	--	--	--	---	--

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				15. Kau atu ki he polokalama fakalalaka 'a e koloa uta ki tu'apule'anga ma'a Tonga ne fakahoko ki Brussels 'i Ma'asi 2018. Na'e fakafofonga'i 'a Tonga ni 'e Kelemete Vahe (MORC), Sandradee Fifita pea mo Pauline Siasau (MCCTIL).		
Polokalama 5: Fa'u Tu'utu'uni Ngāue & Paotoloaki 'o e Vā Fengaue'aki						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Tu'utu'uni Ngāue & Vā fengaue'aki	Fa'u 'o ha Palani Ngāue & Sekitoa Taau Taha	\$508,017.00	\$356,923.79	Kakato 'a e ngaue ko 'eni		Fakahū atu 'a e tatau 'o e Palani Ngāue mo e Sekitoa Taau Taha ki he Pule Ngāue, Kau taki ngāue moe kupu fekau'aki
	Savea ma'ae kau pisinisi lesisitā			Na'e lava kakato 'a e savea pea na'e ngaue'aki 'a e TTI ke nau fakahoko 'a e savea		Toe ke fakakakato 'a e ngaue ki he lipooti fekau'aki moe savea
	Fa'u 'oha fa'unga fengaue'aki pea moe ngaahi kupu fekau'aki			Kei hokohoko atu 'a e ngaue ki ai		Hoko atu 'a e ngaue ki ai 'i he ta'u fakapa'anga 2018/2019
	Fa'u 'o ha			Fakatatali 'a e ngaue ni	'Ikai ha loea ngaue	Kole tokoni ke

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	tu'utu'uni ngaue ki he Fe'au'auhi (ngaue 'i loto pe 'i he Potungaue)			koe'uhi koe 'ikai ha toko taha ngaue fakalao	tu'uma'u 'i he Potungaue	fakapa'anga ha toko taha ngaue fakalao
	Palani ki he Tu'utu'uni Ngaue & Pule'i			Fakakakato 'a e Palani Ngaue ki he Ta'u Fakapa'anga ki he ta'u fakapa'anga hoko		
	Ako ngaue ki he Tu'utu'uni Ngaue			Hokohoko atu 'a e ngaue		
Palani ki he Ngaahi Lao	Fakakakato 'a e ngaue ki he Lao Fakaangaanga ki he Malu'i 'a e Konisiuma			Fakahoko fakataha 'a e ngaue ni pea mo e tafa'aki Konisiuma pea mo e toko taha ngaue fakalao 'i tu'a mei he Potungaue		
	Fa'u 'o ha Tu'utu'uni Ngaue ki he Pule'i 'o e Totongi Koloa 2017			'Oku fakatatali 'a e ngaue ni		'E toki hoko atu 'a e ngaue ni 'i hano tali 'a e Lao ki he Pule'i 'o e totongi koloa
	Fa'u 'o e Tu'utu'uni Ngaue ki he 'Inivesimeni mei Muli 2017 (ngaue pe 'i loto 'i he Potungaue)			'Oku fakatatali 'a e ngaue ni		'E toki hoko atu 'a e ngaue ni 'i hano tali 'a e Lao ki he 'Inivesimeni mei Muli
Setisitika & Fekumi ki	Fokotu'utu'u 'a e tanaki'anga			Kakato 'a e ngaue ni		Fiema'u ke fakapapau'i 'oku maau pea taimi

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

he Tu'utu'uni Ngāue	fakamatala 'a e Potungaue					totonu 'a e ngaahi fakamatala
	Fokotu'utu'u 'a e tanaki'anga fakamatala fakasitesitika 'a e Potungaue			Kakato 'a e ngaue ni		Fiema'u ke fakapapau'i 'oku maau pea taimi totonu 'a e ngaahi fakamatala fakasitesitika
Polokalama 6: Fenāpasi mo e lelei 'a e māketi ma'u'anga ngāue 'a e kakai						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Tu'unga Fakangāue & Lao	Koe Lao Fakaangaanga ki he Va Faka-ngaue 2013 na'e toe fakalelei'i pea ko e Lao Fakaangaanga ki he Va Faka-ngaue 2018 na'e fakapaasi ia 'e he Kapineti.	\$378,300.00	\$286,932.09	Kakato e ngaue ki hono fakalelei'i e Lao Fakaangaanga ki he Va Faka-ngaue 2013.	Fakatamaki fakamamani Lahi ki he Ngaue 'a e Kakai.	Fiema'u ke fakapaasi 'e he Kapineti 'i he ta'u fakapa'anga hoko 2018/19 kae kakato e ngaue ni.
				Kakato e ngaue ki hono fatu e Lao Fakaangaanga ki he Va Faka-ngaue 2018		Fakaloloa e konituleki 'a e Solutions Consulting House Ltd (SCH Ltd) – koe kautaha fale'i fakalao – ki Tisema 'o e ta'u 2018 ke fakakakato e ngaahi ngaue ki he Lao Fakaangaanga ki he Va Faka-ngaue.
					Fakahoko e ngaahi	Fakakakato e ngaue ni 'i

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				talatalanoa 'i he 'otu motu (Vava'u, Ha'apai mo 'Eua) ki he Lao Fakaangaanga ki he Va Faka-ngaue 2018.		he ta'u fakapa'anga hoko
Fekumi ki he Ngāue 'a e Kakai & Fakamatala	Fokotu'u ha va-fengaue'aki pea mo e Va'a Sitesitika 'o Tonga ki hono tanaki ha ngaahi ma'u'anga fakamatala 'oku tonu.			Kakato e fengaue'aki pea mo e Va'a Sitesitika 'o Tonga ki hono fakahoko e Savea ki he Ngaue 'a e Kakai ki he ta'u 2018.	Fakatamaki fakanatula (Saikolone Gita). Na'e 'amanaki ke kamata e Savea ki he Ngaue 'a e Kakai 'i he 'uluaki kuata 'o e ta'u 2018 ka na'e toloi koe'uhi koe to e Saikolone ko Gita	Fakakakato e Savea ki he Ngaue 'a e Kakai 'e he Va'a Sitesitika 'o Tonga 'i he kongā 'uluaki 'o e ta'u fakapa'anga fo'ou 'i ta'u 2018/19.
	Tali e peseti 'e 95 'o e ngaahi visa ngaue 'a e kau muli. Tali e peseti 'e 90 'o e ngaahi fale'i 'oku 'ave ki he Pule Ngaue pea mo e Minisita fekau'aki mo e ngaue 'a e kakai.			Tali e peseti 'e 100 ki he ngaahi fale'i pe tokoni ki he ngaahi visa ngaue 'a e kau muli. Foomu fakakatoa 'e 95 ne fai kiai e ngaue, foomu 'e 49 na'e pou pou'i mo tokoni'i, foomu 'e 34 na'e 'ikai ke tali pea ko e foomu 'e 12 'oku fiema'u ke fakakakato mai e ngaahi ma'u'anga fakamatala.		
Polokalama 7: Malu'i 'a e totonu 'a e Konisiumā						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Fakalalakaka 'a e	Fokotu'u ke 'i ai ha	\$377,620.00	\$319,107.80	Talatalanoa ki hono fa'u	Kakato hono liiu	Fakakakato 'a e ngaue ki

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

<p>Konisiuma</p>	<p>palani ke fakalelei'i mo liliu e fa'unga fakalao ki hono malu'i e konisiuma</p>			<p>'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he konisiuma</p> <p>i) Fakakakato 'a e ngaue ki hono liliu 'a e Lao ki he Malu'i 'o e Konisiuma pea mo tali 'e he Komiti Lao.</p> <p>ii)Fakakakato 'a e ngaue ki he tu'utu'uni ngaue ki hono malu'i 'o e konisiuma</p>	<p>fakaTonga pea tali 'e he Komiti Lao ke fakatatali 'a e lao fakaangaanga kae toe fakahoko ha ngaue ke fakakakato 'a e tu'utu'uni ngaue ki he Fe'au'auhi</p> <p>i)Vakai'i 'e he ADB 'a e Lao Fakaangaanga ki he Konisiuma mo fokotu'u mai 'a e ngaahi ngaue ke fakahoko fekau'aki moe fe'au'auhi 'o kau ki ai hono to'o pe ko hono toe fakahoko ha ngaue ke fakakau atu ki he Lao Fakaangaanga.</p> <p>ii)Te'eki ke fa'u 'a e tu'utu'uni ngaue ki he Fe'au'auhi</p>	<p>he Lao Fakaangaanga ki he Konisiuma pea mo hono fa'u 'o e fakamatala fakangaue ke fakakau ki ai 'a e ngaahi fiema'u ki he fe'au'auhi pehe ki he ngaahi fakamatala ne fakahu mai 'e he ADB. Fakahoko 'a e talanoa faka'osi ki hono tali 'e he Pule Ngaue pea mo e Minisita kimu'a pea toe fakahu atu ki he Kapineti</p>
				<p>Fengaue'aki mo e tafa'aki Tu'utu'uni Ngaue ki hono fakakakato 'o e tu'utu'uni ngaue ki he pule'i 'o e totongi koloa</p> <p>i)Talanoa faka'osi mo e 'ofisi 'o e 'Ateni Seniale ki he ngaahi tefito'i liliu ki he fokotu'utu'u 'i he</p>	<p>Fakahu atu 'a e Lao Fakaangaanga ki Kapineti 'i he 2017, ka 'i he hoko mai 'a e Pule'anga fo'ou na'e 'omi ai 'a e tu'utu'uni kapineti ki he ngaahi potungaue ke toe talatalanoa moe kau minisita moe pule</p>	<p>Talanoa mo e Pule Ngaue pea fakataha faka'osi mo e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale kimu'a pea tali 'a e Lao Fakaangaanga 'e he Sea pea toe fakahu atu ki he Kapineti.</p>

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>loto'i Potungaue</p> <p>ii)Tali 'e he Minisita 'a e lao fakaangaanga pea fakahu atu ki he Kapineti</p> <p>iii)Liliu fakaTonga 'a e lao fakaangaanga 'e he komiti lao</p>	<p>ngaue pea toe fakahu ange 'a e lao fakaangaanga ki he Kapineti (Kuo liliu fakaTonga 'a e lao fakaangaanga, koe toe pe ke toe tanaki atu 'a e ngaahi liliu)</p> <p>Fakahoko 'a e Lao Fakaangaanga ki he Sea mo e kau memipa 'o e Komiti Pule Fe'unga</p> <p>i)'E 'ikai ke toe hoko atu ha ngaue kae 'oua leva kuo fakahoko hono toe vakai'i 'a e fa'unga 'o e tu'utu'uni ngaue</p>	
				<p>Fakahoko 'o e ngaue ki he Lao fakaangaanga ki he Fua Mamafa mo e Ngaahi Fua Kehekehe pea fakahu atu ki he 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale</p> <p>i)Fa'u 'a e fakamatala fakaikiiki fakangaue, tali 'e he Va'a Fakatau 'a e Pule'anga pea fakamo'oni moe alepau</p> <p>ii)Talatalanoa mo e kakai</p>	<p>'Ikaiki ke tali 'a e tohi kole tokoni ki he polokalama tokoni fakapa'anga</p>	<p>Fakatatali ki he Ta'u Fakapa'anga hoko kae 'oua leva kuo fakahu atu 'a e Lao Fakaangaanga ki he Konisiuma mo e Pule'i 'o e Totongi Koloa ki he Kapineti</p> <p>i)Toe fakahoko e ngaue ki he Palani 'a e Fa'unga Fakalao 'a e Konisiuma</p>

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				iii)Tali 'a e lao fakaangaanga pea fakahu atu ki he Kapineti		
				Fa'u 'a e polokalama ngaue mo e va'a fakatu'apule'anga 'o e konisiuma i)Fakakakato 'o e ngaahi foomu moe fiema'u ke memipa 'i he ngaahi tokoni 'a e Pule'anga		Hoko atu 'a e fetalanoa'aki mo e va'a fakatu'apule'anga 'o e Konisiuma
				Fa'u 'a e polokalama ngaue ki hono fokotu'u 'o e Kosilio ki he Konisiuma pea tali 'e he Pule Ngaue ii)Vakai'i mo hono fa'u 'o e palani ngaue moe patiseti		Fiema'u ke fakahoko ha ngaue ki he Palani Fa'unga Fakalao 'a e konisiuma
Polokalama ako'i 'o e Konisiuma	Fokotu'u ha polokalama ako ke ne fakamalohia 'a e konisuma			Fakahoko 'a e fa'unga palani ki he Polokalama ako ki he konisiuma 2017/18: i)Fakahoko 'o e fekau(txt) fakamahina mo e Kautaha Fetu'utaki TCC mo e Digicel ii)Fakahoko tu'o ua he 'aho 'a e tu'uaki moe felafaoaki fakamahina mo e Letio Broadcom	Uesia 'a e polokalama ako ki he ngaahi ako makatu'unga 'i he tokosi'i 'a e kau ngaue moe tonounou fakame'alele	Kole mo fakapapau'i 'oku 'ata ha me'alele ki he savea, fakataha moe Minisita ki he Mo'ui ke tokoni ki he kau ngaue 'o e polokalama savea

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>iii)Polokalama TV fakamahina mo e Televisone Tonga</p> <p>iv)Kau atu ki he Polokalama Faka'ali'ali Ngoue 'i Tongatapu, Vava'u mo Ha'apai</p> <p>v)Kau atu ki he Polokalama Faka'ali'ali 'o e 'Aho Fakamamani lahi ki he Me'atokoni moe Va'a Pule'i 'o e Me'atokoni, MAFF</p> <p>vi)Teuteu'i 'o e ngaahi naunau 'o kau ki ai 'a e la'i la tu'uaki mo e ngaahi tohi fakamatala ki he polokalama ako</p>		
				<p>Fakahoko 'o e savea ki he to'onga mo'ui 'a e konisiuma ke tokoni ki hono tanaki 'o ha ngaahi founga polokalama ako 'oku manakoa</p> <p>i)Tali 'a e palani ki hono fakahoko 'o e savea</p> <p>ii)Fakahoko 'o e savea</p>	<p>Toe toloi 'a e savea makatu'unga he 'ikai ha kau ngaue taukei fe'unga pea moe tonounou fakame'alele</p>	<p>Fekumi ki ha ngaahi faingamalie ako ngaue moe TBEC ma'ae kau ngaue ki he founga hono fa'u 'o e website.</p>
				<p>Aho Fakamamani Lahi 'o e Konisiuma:</p> <p>i)Faka'ilonga'i 'a e 'Aho</p>		<p>Hoko atu ki he talatalanoa mo e ngaahi tukui motu fakataha moe MORC & MCTL</p>

				Fakamamani Lahi 'o e Konisiuma 'i Tonga ni, 'aki hono fakahoko 'o ha ngaahi polokalama makehe 'i he mitia		
				ii)Hokohoko atu hono tuku atu 'a e ngaahi fakamatala 'i he mitia fakasosiale mo e website: iii)Hokohoko hono tuku atu 'o e ngaahi fakamatala 'i he mitia fakasosiale moe website		
				Kau atu ki he polokalama faka'ali'ali 'a e MORC moe MCTL 'i he ngaahi kolo 'i Tongatapu 'i Me mo Sune		
Pule'i 'o e Totongi Koloa	Fa'u ha palani ki hono fakahoko 'o e polokalama ki hono pule'i 'o e totongi koloa			Ngaue ki he ngaahi totongi 'o e koloa pule'i makehe 'i he malumalu 'o e Komiti Pule Fe'unga i)Tufa atu 'a e ngaahi totongi fakamahina 'o e koloa pule'i makehe ki he timi fakamalohi'i e totonu 'o e konisiuma mo e 'ofisi 'i he ngaahi tukui motu ii)Hokohoko atu hono tanaki 'o e ngaahi fakamatala mei he	'Ikai ha kau ngaue ke tokanga makehe ki hono tanaki mai 'o e ngaahi fakamatala mei he sisitemi MORC CMS i)Tonounou 'a e va fengaue'aki mo e va'a ki hono fakamalohi'i 'a e totonu 'o e konisiuma ki he ngaahi palopalema 'oku 'ohake 'i he'enu 'a'ahi	Toe tanaki mai ha tokotaha ngaue ke ne fakahoko hono tanaki 'a e ngaahi fakamatala mei he MORC CMS pea mo tokoni ki he tafa'aki ngaue ki he totongi koloa hono fakahoko 'a e savea 'i he maketi

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>sisitemi 'a e Kasitomu ki he ngaahi koloa hu mai 'oku pule'i</p>	<p>faka'aho ii)Hokohoko atu 'a e tonounou 'i he va fengaue'aki mo e ngaahi Potungaue 'o makatu'unga 'i he 'ikai ke fokotu'u ha ngaahi tu'utu'uni ngaue pau iii)Lahi 'o e ngaahi launga fekau'aki moe ngaahi koloa 'ikai pule'i 'a ia 'oku ho'ata mei ai 'a e fu'u fiema'u ke toe vakai'i 'a e Lao ki he Totongi Koloa</p>	
				<p>Fakahoko 'o e polokalama ako ngaue mo e ngaahi pisinisi 'oku nau hu mai 'a e koloa moe falekoloa lalahi ke fakamahino'i honau ngaahi tefito'i fatongia moe ngaahi fiema'u ke tanaki 'a e ngaahi fakamatala 'i he ngaahi koloa hu mai fo'ou 'oku pule'i makehe</p>		<p>Fokotu'utu'u 'o ha founa ngaue ki he fetu'utaki mo e timi fakamalohia 'a e totonu 'o e konisiuma</p>
				<p>Fakahoko 'a e polokalama ngaue 'o e Komiti Pule Fe'unga: i)Vakai'i fakakuata 'o e</p>		<p>Fakakakato 'a hono vakai'i 'o e Lao Fakaangaanga ki he Totongi Koloa</p>

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>totongi lolo moe kasa pea pulusi 'o fakatau ki he ngaahi 'aho na'e tali ai</p> <p>ii)Tali 'a e lipooti fakata'u ki hono vakai'i 'a e totongi lolo moe kasa 'e he Komiti Pule Fe'unga pea ngaue'aki 'a e foomu tonu</p> <p>iii)Kamata 'a e teuteu ki he polokalama fakata'u tolu (3) 'a e Lolo 2018</p> <p>iv)Teuteu'i mo tufa atu 'a e ngaahi pepa ki he fakataha Komiti Pule Fe'unga</p> <p>v)Fakahoko 'o e ngaahi savea ki he ngaahi koloa pule'i makehe kuo fokotu'u</p> <p>vi)Talatalanoa fekau'aki moe ngaahi koloa pule'i makehe pea mo hono fa'u 'o e ngaahi pepa tu'utu'uni ngaue</p>		<p>Hoko atu 'a e polokalama talatalanoa moe ngaahi pisinisi hu koloa mai moe falekoloa lalahi pea fokotu'utu'u moe polokalama ki he falekoloa fakatau fakamovetevete</p> <p>Hoko atu 'a e polokalama langa hake 'o e 'Ofisa Pule totongi koloa ki he totongi 'o e lolo moe kasa</p>
--	--	--	--	--	--	---

Polokalama 8: Vakai'i 'o e Fakahoko Ngāue 'o Fakatau ki he Lao

Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Vakai'i 'o e Fakahoko ngaue 'a e pisinisi	Palani 'o e 'a'ahi atu ki he ngaahi	\$565,210.00	\$485,645.16	Fakakakato 'a e 'a'ahi 'e 4202 'a ia na'e nounou 'i	Lipooti 'o e ngaahi 'a'ahi ki he tukui	Fiema'u ha founa ki he lipooti ke muimui ofi 'a

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

fakatatau ki he Lao	pisinisi 'o fakapapau'i 'oku nau fai pau ki he Lao 'o e Laiseni Pinisini, Lao 'o e Ngaahi Kautaha pea moe Lao ki he 'Inivesimeni Muli.			he taketi fakalukufua ko e 4964. Na'e lahi hake 'a e taketi 'o Tongatapu 'o a'u ki he 3840 'a ia ko e peseti 'e 80 ia 'o e fakakatoa 'o e ngaahi pisinisi kuo lesisita.	motu pea moe 'ikai ha lipooti mei he ongo Niua, makatu'unga 'i he 'ikai ha 'ofisa ngaue ai.	e ngaahi ngaue 'i he tukui motu
	'Aahi ki he ngaahi pisinisi ke vakai'i 'enau fakahoko fatongia 'o fakatatau ki he Lao ki he Fua Mamafa mo e Ngaahi Fua Kehekehe			Fakakakato 'a e 'a'ahi 'e 1692, ka ko e taketi fakalukufua ko e 2060. Na'e hulu atu 'a Tongatapu 'i he taketi ko e 1280 'a ia ko e peseti ia 'e 80 'o e pisinisi fakakatoa kuo lesisita.	Neongo kuo vakai'i mo fakapapau'i 'a e ngaahi pausa kotoa pe, 'oku te'eki malava ke vakai'i 'a e ngaahi loli tangike 'oku nau tufaki mo fakafonu 'a e ngaahi pamu pausa	To e lelei ange hono muimui'i mo fakahoko 'a e lipooti mei he ngaahi tukui motu
	Fakahoko hono vakai'i mo tesi 'o e ngaahi pausa moe pamu lolo			Na'e malava ke vakai'i 'a e ngaahi pamu 'e 1822 'o laka hake ia he taketi ki he piliote ko eni koe 492. 'Oku kau ki heni 'a e ngaahi pausa na'e toe vakai'i pe 'oku tonu.	Na'e 'ikai ke malava 'o fokotu'u 'a e Kulupu Ngaue ki he 'a'ahi 'i Siulai 2017 pea mo Sanuali 2018 'o makatu'unga 'i he ngaahi ngaue kehe.	Fekumi ki ha tokotaha ke ne fakahoko ha ako ngaue fekau'aki mo e fakafonu 'o e ngaahi loli tangike lolo
	Palani ki hono toe muimui'i 'o e ngaahi ngaue kuo fakahoko ki ai 'a e 'a'ahi			Fakakakato 'a e 'a'ahi 'e 1102, 'a ia na'e lahi hake 'i he taketi fakalukufua ki he piliote koeni koe 1000. Fakakakato 'a e 'a'ahi 'e 198 ka ko e taketi fakalukufua koe 264.		

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				Na'e fakahoko eni tu'o ua (2) 'i he uike mei Sepitema ki 'Okatopa 2017 pea mo 'Epeleli, Me pea mo Sune 2018.		
	Fokotu'u 'a e Komiti Ngaue 'a e Pule'anga					Fakahoko fakakuata 'a e fakataha mo e Kulupu Ngaue mo e ngaahi Potungaue ke fakakakato 'a e ngaue ki hono palani'i 'o e 'a'ahi fakakuata ke fakapapau'i 'oku a'usia 'a e taketi.
	Fakahoko ha ako ngaue fakakuata ki he kau ngaue lolotonga			Na'e fakakakato 'a e ako ngaue 'e 3 'i he piliote ko eni ka na'e taketi ki he 4. Na'e fakahoko 'a e ngaahi ako ngaue ni 'i Novema 2017, Fepueli 2018 pea mo Me 2018. Na'e fakataumu'a 'a e ako ni ki he ngaahi lao, fakahoko ngaue, fua mamafa mo e fua kehekehe mo e ngaahi leseni ke ako mei ai 'o kau ki ai 'a e ako lea faka-Siaina pea mo e ako ki he talitali kakai.		Fakalelei'i 'a e palani ki he ngaahi polokalama ngaue ke fakalele 'i he lolotonga 'o e ta'u
Lesisita 'o e launga	Fokotu'u ha kanita ke ne tali mo lesisita 'a e launga			Fokotu'u 'o e kanita ke lesisita mo tali 'a e ngaahi launga mei he kasitoma		

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

	Tali 'a e palani ki hono fakatotolo 'o e ngaahi launga			Kuo fokotu'u 'o fakataua ki he Lao mo e Tu'utu'uni Ngaue ki hono malu'i 'o e konisiuma		
	Fakahoko fakakuata 'a e ako ngaue ki he tu'utu'uni ngaue			Fakakakato 'o e polokalama ako ngaue 'e 3 ka na'e taketi ki he 4. Na'e fakahoko ia 'i Novema 2017, Fepueli 2018 pea mo Me 2018 pehe ki he ako ngaue ki he talitali kakai mo e TBEC.		
	Hiki hake 'a e lahi 'o e ngaahi launga kuo malava ke solova mo ngaue ki ai			Na'e lekooti 'e he va'a launga 'a e launga fakakatoa 'e 236 ki he piliote ko eni. Ko e peseti 'e 91 'o e ngaahi launga ni na'e 'osi solova 'o laka hake 'i he taketi ki he piliote ko eni 'a ia koe peseti 'e 65. Ko e toenga peseti 'e 9 'o e launga na'e 'ave ia ki he ngaahi Potungaue kehe 'oku felave'i tonu mo 'enau ngaahi lao. Ko e ngaahi launga fekau'aki moe totongi 'o e koloa na'e fe'unga ia mo e peseti 'e 38 pea koe launga ki he founa ngaue na'e fe'unga ia moe peseti		

				<p>'e 26 pea ko e launga ki he ngaahi koloa maumau mo palopalema na'e peseti 'e 23 pea peseti 'e 13 leva 'a e ngaahi launga kehe.</p>		
	Polokalama Ako (Letio)			<p>Fakahoko 'o e ngaahi polokalama ako, ke fakamahino 'a e ngaahi launga pea mo e lao 'o 'ikai ngata pe 'i he launga 'a e konisiuma. 'Oku lele tu'o 672 'a e tu'uaki 'i he letio 87,5FM 'i loto 'i he mahina 'e 12 'a ia 'oku laka hake ia 'i he taketi ko e 480.</p>		
Pule'i mo 'Analaiso 'o e Ngaahi Palopalema	<p>'Analaiso mo sivi'i ke tala 'a e ngaahi pisinisi 'oku lahi 'a e palopalema ai kae te'eki ke launga'i</p>			<p>'Oku tu'u 'i he tu'unga fakatu'utamaki 'a e ngaahi pisinisi 'e 10. Fakahu atu ki he 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ke fakahoko 'a e ngaue fakalao ki ai 'i 'Okatopa 2017 pea mo Fepueli 2018. Na'e maumau'i 'e he ngaahi pisinisi ko eni 'a e Konga 12 moe Konga 14 'o e Lao ki hono Pule'i 'o e Totongi Koloa. Na'e fakahu fakataha atu eni moe ngaahi fakamo'oni pau 'o kau ki ai 'a e</p>	<p>Fu'u loloa 'a e founga ngaue fakalao, fiema'u ke kakato mo tonu 'a e ngaahi fakamo'oni 'oku tanaki</p>	<p>Fiema'u ke fokotu'u fo'ou 'a e founga ngaue ki he ngaahi ngaue fakalao pea mo toe talanoa foki mo e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale ke fakapapau'i 'oku vave ange 'a e ngaue ki ai. To e fetalanoa'aki mo e 'Ofisa Lao fekau'aki mo e ngaahi fakamo'oni 'oku tanaki ke fakapapau'i 'oku tonu</p>
	<p>Fakahoko hono vakai'i 'o e ngaahi fakahoko fatongia ke toe lelei ange 'a e talangofua 'a e ngaahi pisinisi 'oku nau 'i he tu'unga 'ikai fiemalie</p>					

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				foomu, tohi fakatokanga pea moe ngaahi 'imisi ta. Na'e taketi ke fakahoko 'a e ngaue fakalao ki he pisinisi 'e 4 ka na'e malava 'o fakakakato 'a e ngaue ni ki he pisinisi 'e 10.		
Polokalama 9: Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai						
Polokalama Iiki	Ola Ngāue	Patiseti (Fakalelei'i)	Fakamole Totonu	Ngaahi Lavame'a	Ngaahi Vaivai'anga	Palani ki he hoko atu
Fakalalakaka 'a e Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai	Fa'unga Palani Fakalao ki he Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai	\$154,300.00	\$103,039.25	Fa'u 'o ha Fa'unga Palani Fakalao mo e tu'utu'uni ngaue ki he Fa'u Koloa 'I he 'Ilo Faka'atamai - Fakakakato 'a e ngaue ki hono toe vakai'i 'o e fa'unga palani fakalao ki he Fa'u Koloa 'I he 'Ilo Faka'atamai	Tomui hono fakahoko 'o e polokalama ngaue 'o makatu'unga 'i he liliu 'a e fa'unga 'o e Potungaue	Fakapapau'i 'oku pou pou 'a e Potungaue ki he Polokalama Ngaue
				- Vakai'i 'o e ngaahi fiema'u ke malava 'o ngaue ki he Madrid Protocol - Vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai 'o fakatatau	- Va'a ki he Kau ngaue	- Fakahu 'a e kole ki he Kapineta ke tali 'a e kau 'a Tonga ki he Madrid Protocol

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				ki he Madrid - Kole 'a e tokoni 'a e WIPO ke vakai'i 'a e tu'unga mateuteu 'a Tonga ni		
				- Fakakakato hono vakai'i 'o e Lao ki he Hiki Tatau 2002	- Va'a ki he Kau ngaue	- Fakahu 'a e kole ki he Kapineta ke liliu 'a e Lao
				- Fa'u ha Fa'unga Palani ki he tu'utu'uni ngaue 'a e Traditional Knowledge (TK) pea moe Traditional Cultural Expressions (TCE)	- Va'a ki he Kau ngaue moe Patiseti	- Hoko atu 'a e kole tokoni mei he PIFs moe WIPO
Fakalahi 'a e 'ilo & Ako ki he Founa fa'u koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai	Fokotu'u mo fakahoko 'o ha sisitemi pe founa ngaue ki hono lesisita 'o e 'Ilo Faka'atamai 'o fakatatau ki he Madrid			To e foki mai 'a e va'a ngaue ki hono lesisita 'o e ngaue IPAS ki he Va'a Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai & 'Ilo Fo'ou: - Fakakakato 'a e foki mai 'a e va'a ngaue ki hono lesisita 'o e ngaue IPAS - Fakakakato 'a e ngaue ki he sistemi	- Te'eki fakahoko ha talatalanoa lelei ki hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e Potungaue	- Hoko atu hono muimui'i 'o e sisitemi
				Hiki hake 'a e sistemi IPAS mei he V2.7 ki he V3.4: - Fakalelei'i 'a e founa	- 'Ikai ha tokotaha ki he fokotu'utu'u fakatekinolosia moe polokalama	- Hokohoko atu hono fakalakalaka'i 'a e sistemi IPAS 'o kau ki ai 'a e faile mo e fakafetongi fakamatala

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>ngaue ki he ngaahi pisinisi</p> <ul style="list-style-type: none"> - Fakalelei'i 'a e tu'unga 'o e ngaahi fakamatala 'oku tanaki - Fakalelei'i 'a e tanaki fakamatala 'i he 'initaneti - Vakai'i 'a e founa ngaue ki he Trademark, Patent pea mo e Industrial Designs - Fakakakato 'a e palani ngaue ki he hokohoko atu hono fakalelei'I 'a e sistemi 'a ia kuo tukupa 'a e WIPO te nau tokoni mai ki ai -Fakakakato hono fakafaingofua'i hono pulusi 'o e Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai 		'o ngaue'aki 'a e 'initaneti
				<p>Vakai'i 'a e tu'unga mateuteu 'a Tonga ke kau atu ki he Madrid Protocol:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Fakakakato hono tali 'a e ngaahi fehu'i 'a e WIPO - Fakafaingofua'i 'a e founa ngaue 	Va'a ki he Kau Ngaue	Hokohoko atu 'a e founa ngaue ki he Madrid Protocol
				- Fakahoko hono fa'u 'a e	Kau ngaue moe	Hokohoko atu 'a e

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				ngaahi fakamatala ki he pisinisi mo e kau kasitoma	patiseti	ngaue ki he polokalama ngaue pe poloseki
				<p>Lesisita mo faile 'a e Industrial Properties:</p> <p>- Hiki peseti 'e 18 'a e tohi kole mai ki he trademark 'o 'alu hake mei he 170 'i he 2016/17 ki he 201 'i he 2017/18</p>	- 'Ikai ha faile fekau'aki moe industrial design mo e patent	- Hokohoko atu 'a e ngaue ki hono fakafaingofua'i 'a e founga ngaue ki he IPAS
				<p>Lesisita 'o e Malu'i Koloa Tautaha (PPSR):</p> <p>- Fakakato 'a e ngaue ki he sisitemi faile 'a e PPSR</p> <p>-Kakato 'a e ngaue ki he sisitemi</p> <p>- Lekooti 'a e faile fo'ou 'e 353 'a e PPSR pea moe liliu 'e 89</p>	- Talatalanoa kimu'a pea toki liliu 'a e fa'unga	- 'I he maau ko eni 'a e ngaue ki he sisitemi 'e toe fakafoki leva ki he Va'a Lesisita
'Ilo Fo'ou	Fokotu'u ke toe malohi ange hono fiema'u 'a e ngaahi ngaue ki he Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai			<p>Fakafaingofua'i 'a e 'ataakai fakapisinisi 'aki hono fakamalohia 'o e ngaahi pisinisi 'o fakafou 'i he brand pea moe tisaini:</p> <p>- Kole 'a e tokoni 'a e WIPO ki hono fili 'o Tonga ke kau ki he ngaahi Fonua 'oku</p>	- Kau ngaue mo e patiseti	- Hokohoko atu 'a e ngaue ke fakahoko lelei 'a e polokalama ngaue

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

				<p>pailate'i 'i he palani ngaue 'o e ASPAC</p> <p>- Fakahoko ha savea ke vakai'i 'a e tu'unga maau 'oku 'i ai 'a e polokalama ngaue</p>		
				<p>Fokotu'u ke toe malohi ange hono fiema'u 'a e ngaahi ngaue pehe ki he kakai ki he Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai:</p> <p>- 'Aahi ki he ngaahi pisinisi kuo filifili ke fakahoko ki ai 'a e ngaahi polokalama tu'uaki</p>	Va'a ki he Kau Ngaue	- Foaki atu ha ngaahi pale ki he kakai Fa'u Koloa 'i he 'Ilo Faka'atamai
				-Fakafiefia'i 'o e 'Aho ki he 'Ilo Faka'atamai		- Fokotu'utu'u ke toe lahi ange 'a e ngaahi polokalama ako

4.2: Patiseti Fakakātoa

Ko e fakakatoa 'a e pa'anga na'e tuku mai 'e he Pule'anga ki he Potungāue 'i he ta'u fakapa'anga 2017/2018 na'e fe'unga mo e pa'anga Tonga 'e \$7,287,100. Ko e hiki hake 'aki 'eni 'a e peseti 'e 34 mei he Patiseti 'a e Potungāue ki he ta'u fakapa'anga 2016/17. Ko e peseti 'e 33 'o e Patiseti 'a e Potungāue ko e vahenga ia pea ko e peseti 'e 67 ko e pa'anga fakahoko ngāue ia 'a e Potungāue. Ko e fakaikiiki 'o e Patiseti 'a e Potungāue ki he ta'u fakapa'anga 2017/18 'o fakafehoanaki mo e Patiseti ki he ta'u fakapa'anga 2016/17 'oku hā atu 'i he Tepile 6.

Tepile 6: Fakamole ki he Patiseti Ta'u Fakapa'anga 2016/17 mo e 2017/18.

Ngaahi Fakamole	'Esitimeti 2016/17			'Esitimeti 2017/18			Patiseti 2016/17 - 2017/18		Tupu/Holo		
	Patiseti Kimu'a (\$)	Patiseti Fakalelei'i (\$)	Patiseti%	'Esitimeti Kimu'a 2017/18 (\$)	Patiseti Fakalelei'i 2017/18 (\$)	Patiseti Fakalelei'i %	Patiseti totonu (\$)	Tupu / Mole (\$)	Tupu /Mole %	\$	%
Ngaahi Vahenga Tu'uma'u	2,459,500	2,145,543	46%	2,478,800	2,340,893	32%	2,162,059	178,834	2%	0	0%
Ngaahi Vahenga Fakataimi	49,500	69,800	2%	63,500	68,876	1%	35,364	33,661	0%	-924	0%
Folau moe Fetu'utaki	490,900	619,960	14%	843,600	817,400	11%	619,495	190,924	3%	197,440	3%
Monomono & Fakalele Ngaue	326,000	351,060	8%	316,300	963,443	13%	752,236	283,156	4%	612,383	8%
Fakatau mai 'o e Ngaahi koloa & sevesi	847,600	993,623	21%	2,512,200	2,049,552	28%	858,955	1,207,670	17%	1055929	14%
Ngaahi Tokoni mo e Fe'ave'aki	260,800	120,300	3%	5,800	800	0%	465	335	0%	-119500	-2%
Ngaahi koloa	91,700	285,715	6%	1,066,900	1,046,136	14%	963,417	577,570	8%	760421	10%
Fakakātoa	4,526,000	4,586,000	100%	7,287,100	7,287,100	100%	5,391,991	2,472,150	34%	2,505,749	34%

4.3 Fakamole

Ko e fakakatoa 'a e pa'anga na'e tuku mai 'e he Pule'anga ki he Potungaue, ki he ta'u fakapa'anga 2017/18, na'e fe'unga mo e pa'anga Tonga 'e \$7,287,100. Ko e mahu'inga ko eni na'e hiki 'aki 'a e peseti 'e 59 ki he 2017/18. Ko e hiki ko 'eni na'e makatu'unga ia 'i he fiema'u ke tokonia 'a e ngaahi pisinisi 'i he Sekitooa Taautaha pea pehe foki ki he ngaahi kolo. Ko e pa'anga 'a e Potungaue na'e peseti 'e 34 'a e vahenga 'o e kau ngaue pea peseti 'e 66 ki he fakahoko ngaue. Ko e fakaikiiki 'o e Patiseti 'ae Potungaue ki he ta'u fakapa'anga 2016/17 'o fakafehoanaki mo e Patiseti ki he ta'u fakapa'anga 2017/17 'oku ha atu ia 'i he Tepile 7.

Table 7: Expenditure Budget for FY2016/17 and FY2017/18.

	Estimates 2016/17			Estimated 2017/18		Budget Decrease/Increase on 2016/17 and 2017/18
	Original	Revised	%	Original \$	%	\$
Ngaahi Vahenga Tu'uma'u	2,459,500	2,145,543	46%	2,478,000	34%	332,457
Ngaahi Vahenga Fakataimi	49,500	69,800	2%	63,500	0.9%	-6,300
Folau & Fetu'utaki	490,900	619,960	14%	843,600	12%	223,640
Monomono mo e Fakalele Ngaue	326,000	351,060	8%	316,300	4%	-34,760
Fakatau mai 'o e Ngaahi koloa & sevesi	847,600	993,623	21%	2,512,200	34%	1,518,577
Ngaahi Tokoni mo e Fe'ave'aki	260,800	120,300	3%	5,800	0.1%	-144,500
Ngaahi koloa	91,700	285,715	6%	1,066,900	15%	781,185
	4,526,000	4,586,000	100%	7,287,100	100%	2,701,100

4.4: Pa'anga Hū Mai

Na'e tənaki 'e he Potungāue 'a e pa'anga hū mai fakakatoa 'e \$638,035.74 mei hono fakahoko 'o hono lesisita 'o e ngaahi pisinisi 'i he ta'u fakapa'anga 2017/18. 'Oku hā atu 'i he Tepile 7 'a e pa'anga fakakatoa na'e tənaki, 'a ia na'e 'ikai ke a'usia 'a e taketi 'o nounou 'aki 'a e peseti 'e 36.

Tepile 8: Pa'anga Hū Mai fakafehoanaki ki he Taketi Pa'anga Hū Mai, 1 Siulai 2017- 30 Sune 2018.

Fakamatala	Laiseni Pisinisi	Lesisita Kautaha	Fakafuofua Koloa	Totongi Haea	Ngaahi 'Ilo Fo'ou	'Inivesi Muli	Fakakatoa
Fika totonu	260339.29	133,291.08	36,827.69	36,000	154,285	17,292.68	638,035.74
Taketi	367,600.00	290,100.00	142,000	36,000	147,600.00	16,700.00	1,000,000.00
Faikehekehe	-	-156,808.92	-105,172.31	0	6,685	592.68	-361,964.26
Faikehekehe %	-29%	-54%	-74%	0%	5%	0.04%	-36%
Fakamatala	'Ikai a'usia taumu'a	'Ikai a'usia taumu'a	'Ikai a'usia taumu'a	A'usia taumu'a	A'usia taumu'a	A'usia taumu'a	'Ikai a'usia taumu'a

KONGA 5: NGAahi VAIVAI'ANGA

Hangē ko ia 'oku hā 'i he Tepile 5 'a e ngaahi vaivai'anga na'e fehanganagai mo e Potungāue 'i hono fakahoko 'o 'ene ngaahi ola fakangāue 'i he ta'u fakapa'anga 2017/2018. Ko e ngaahi vaivai'anga ko 'eni na'e hoko ia ko e fakafe'atungia ki he malava 'a e Potungāue ke fakahoko lelei 'o 'ene ngaahi taumu'a ngāue tefito pea toe uesia ai pea mo e tu'unga 'o 'ene fakahoko fatongia ki he 'ene kau kasitomā 'o tautefito ki he sekitoa taau taha. 'Oku fakafa'ahinga 'e he Potungāue 'a e ngaahi vaivai'anga ko 'eni ki he tōnōnou fakakaungāue mo e founga ngāue 'o tatau pe 'i loto 'i he Potungāue pea 'i tu'a mei he Potungāue.

5.1 Tōnōnou Fakakaungāue

Ko e ngaahi vaivai'anga 'i he vaha'a taimi ko 'eni 'oku lipooti na'e fekau'aki ia pea mo e tōnōnou fakakaungāue. Na'e fakatokanga'i 'e he Potungāue ko e ngaahi vaivai'anga ko 'eni 'oku tupu ia mei he si'isi'i 'a e ngaahi potō'i ngāue fakatekinikale ke a'usia 'aki 'a e ngaahi taumu'a ngāue 'a e Potungāue. 'Oku mahino mei heni 'a e mahu'inga ko ia ke fakalalakala 'a hono ako'i 'o e 'ilo fakangāue ki he kau ngāue 'a e Potungāue. 'Oku 'i ai 'a e tuipau koe ngaahi ako ngāue 'oku fe'ungamalie pea mo ola lelei 'oku matu'aki fiema'u ia 'o 'ikai ngata pe ki hono langa hake 'a e ngaahi 'ilo fakatekinikale 'oku fiema'u 'e he Potungāue ka 'e toe tokoni ia ke fakalalakala 'a e potō'i ngāue 'o e kaungāue lolotonga 'i hono fakahoko 'o ha fa'ahinga ngāue pe pea fakasi'isi'i ai 'a e toe fiema'u vivili ke fakalahi 'a e pa'anga 'a e Potungāue ma'ae vāhenga 'a e kau ngāue.

5.2 Tōnōnou 'i he Founga Ngāue

Ko e vaivai'anga mahu'inga taha 'i he fakahoko fatongia 'a e Potungāue na'e felave'i ia pea mo e ngaahi founga ngāue. 'Oku kau ki heni 'a e fakangatangata 'i he founga ngāue 'i loto pea pehē ki he ngaahi fefaka'atungia mei he ngaahi founga ngāue 'i tu'a 'o tupu mei he vaivai 'o e fengāue'aki fakataha 'i loto 'i he Pule'anga. 'Oku kau ki heni 'a e ngaahi fengāue'aki 'i he ngaahi kaveinga lalahi 'oku felave'i pea mo e fakalalakala 'a e sekitoa taau taha pea mo hono malu'i 'o e kasitomā.

Ko hono fakalelei'i 'o e ngaahi tōnōnou ko 'eni 'oku fiema'u ia ke ngāue fakataha pea 'osikiavelenga ki ai 'a e ngaahi Va'a 'o e Potungāue pea pehē foki ki he Pule'anga fakalukufua.

5.3 Fakafe'atungia mei Tu'a

Tānaki atu ki he ngaahi matavaivai'anga na'e fakatokanga'i 'e he Potungāue, ko e ngāue 'a e Potungāue 'o fakatatau ki he 'ene Palani Ngāue 'oku toe uesia ia 'e he ngaahi me'a mei tu'a 'a ia ko e ngaahi fakafaingata'a'ia'anga ko ia 'oku felave'i pea mo e 'ataakai fakapolitikale. 'Oku tui 'a e Potungāue 'oku 'i ai 'a e fiema'u lahi 'a e poupoua fakapolitikale, ke ne teke 'a e polokalama ngāue. Kae kehe, ko e tōnōnou 'i he hokohoko lelei 'o e founga pule'i pea mo e fepaki 'a e tataki fakapolitikale mo e ngaahi taumu'a ngāue 'e malava kene uesia 'a e poupoua fakapolitikale 'oku fiema'u kene poupou'i 'a e fakahoko fatongia 'a e Potungāue.

KONGA 6: AOFANGATUKU

Na'e fakangatangata 'a e ivi ngāue na'e tuku ki he Potungāue ke fakahoko 'aki 'a e ngaahi taumu'a ola ngāue na'e faka'amu ke a'usia. Neongo na'e pau ke feinga 'a e va'a taki taha ke 'ausia 'a 'enau ngaahi taumu'a ngāue ka na'e mahino 'oku 'i ai 'a e ngaahi ngāue lahi 'oku kei toe ke fakakakato. Ko hono fakalelei'i 'a e fakahoko fatongia 'a e Potungāue 'e makatu'unga lahi ia 'i ha tokoni 'a e Pule'anga ke fakalelei'i 'a e ngaahi matavaivai 'oku ne fakafaingata'a'ia'i 'a e Potungāue 'i hono fakahoko 'a hono fatongia ki hono poupou'i 'a e sekitoa taau taha 'a ia ko e me'angāue ki he tupu pea mo hono malu'i 'a e totonu 'a e konisiuma. Ke fakalelei'i 'a e ngaahi fiema'u vivili ko 'eni 'oku fiema'u ke 'i ai 'a e poupou lahi mei he tafa'aki fakapolitikale pea mo 'i ai ha mahu'inga'ia makehe 'i he fakalalakaka 'a e sekitoa taau taha pea mo e malu'i 'o e konisiuma fakafou 'i hano hiki hake 'a e patiseti 'a e Potungāue, poupou'i 'o e fengāue'aki fakataha ki hono langa 'o e fakalalakaka maa'e sekitoa taau taha pea mo fakahoko 'o ha ako fakataukei ke fakalelei'i 'a e tu'unga 'ilo mo e taukei ngāue 'a e kau ngāue.

'Oku fakatauange 'a e Potungāue 'e fakatokanga'i 'e he Pule'anga 'a e ngaahi matavaivai ko 'eni ke fakahoko ha ngāue ki ai 'i he vaha'a taimi lipooti ka hoko ke tokoni ki hono faka'ai'ai 'o ha 'ataakai lelei ma'ae sekitoa taau taha ke a'usia ha tupu faka'ekonomika lelei ma'ae Fonua.

KONGA 7: FAKALAHU

Fakalahi 1: Kau Ngāue 'o e Potungāue 'i he'ene a'u kihe 'aho 30 'o Sune 2018

MINISTRY OF COMMERCE & LABOUR STAFF LIST as of 30th Sune, 2018								
Full Name	Post	Qualifications	Current Salary	Band	Date of Appointment	Date of Promotion	Date of Birth	Station
Leadership & Corporate Services								
Hon. Tu'i UATA	Minister		\$84,800.00					TBU
Edgar COCKER	Chief Executive Officer		\$55,373.00	D	30-Oct-17			TBU
Penisimani FA'OLIU	Personal Assistant (Senior)	Form Seven Certificate	\$19,490.00	L	15-Jan-18		2-Jul-90	TBU
Sesilia T Lavaka 'OTUVAI	Senior Executive Officer	2003 - Diploma in Technology Studies	\$17,315.00	M	14-Oct-86	6-Jul-15	8-Feb-65	TBU
Simote Manumanu PEPA	VIP Driver		\$8,400.08	Q	30-Apr-18			TBU
<i>Vacant</i>	<i>Statistical Assistant</i>		\$9,240.00	<i>P</i>				<i>TBU</i>
Mele Panuve VUNIPOLA	Deputy CEO	BA (IS/Mgmt. & Public Admin) (USP(Tonga)), MBA (USP(Tonga))	\$41,586.00	G	18-Jan-91	28-Jul-17	19-Nov-65	TBU
Fielea Havili SCHAUMKEL	Principal Assistant Secretary	BCom (Mgmt & IS) (USP, Fiji)	\$32,770.00	I	7-Jan-13	17-Apr-18	27-Nov-89	TBU
Makafalani TAULANGOVAKA	System Analyst	BA (CS/IS) (USP, Fiji)	\$34,047.00	J	3-Jan-12	8-Sep-14	23-Dec-83	TBU
Kingisiliti VUNIPOLA	Senior Accountant	BCom (IS/Acc) (USP(Fiji)), Dip (International Business) (TVET (Tonga)), Dip (Acc Studies) (CDTC (Tonga)), Dip (IT) (TVET	\$27,992.00	K	16-Dec-13	16-Me-16	26-Me-68	TBU

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

		(Tonga))						
Losalio LAKALAKA	Accountant	Dip (Account.) (TTI (Tonga))	\$20,618.00	L	9-Jul-15		1-Me-84	TBU
Anaseini TAUTUIAKI	Computer Operator Grade 1	Dip. Info. Tech (TIHE (Tonga))	\$22,818.00	M	6-Me-99	10-Jun-11	9-Sep-75	TBU
Paea Tafea SIALE	Accounting Officer	Cert. Hospitality (Aust)	\$17,795.00	M	8-Dec-86	18-Sep-14	7-Jan-64	TBU
Kato Kakala LANGI	Registry Clerk		\$16,921.00	N	7-Apr-03	12-Sep-14	20-Jun-76	TBU
Lavinia KAUFONONGA	Computer Operator Grade 3		\$16,465.00	O	10-Feb-99	15-Apr-04	8-Oct-70	TBU
Kitiosi Lavulavu TUPOU	Assistant Security Officer		\$16,465.00	O	24-Nov-03	3-Me-05	15-Sep-68	TBU
Fulila TANGATA'ILOA	Computer Operator Grade 3		\$15,985.06	O	26-Apr-89	1-Jul-00	17-Jun-66	TBU
Haitelenisia PONGI	Computer Operator Grade 3		\$15,985.00	O	26-Apr-89	1-Jul-00	25-Jul-69	TBU
Maka HAVILI	VIP Driver		\$12,070.00	Q	1-Oct-02	7-Oct-05	1-Feb-74	TBU
Fe'iloakitau Tohi MOALA	VIP Driver		\$9,769.00	Q	19-Jul-11	15-Jun-15	18-Apr-78	TBU
SelaVakalahi TEI	Cleaner		\$6,720.00	S	12-Feb-18			TBU
Ofakitonga Finau LOKOTUI	Gardener		\$6,720.00	S	12-Feb-18			TBU
Tu'ifonualava 'ONE'ONE	Driver		\$7,560.00	R	12-Feb-18			TBU
Patrick VAKA	Driver		\$7,560.00	R	22-Feb-18			TBU
<i>Vacant</i>	<i>Chief System Analyst</i>		<i>\$33,600.00</i>	<i>H</i>				<i>TBU</i>
<i>Vacant</i>	<i>Senior Assistant Secretary</i>		<i>\$23,520.00</i>	<i>K</i>				<i>TBU</i>
<i>Vacant</i>	<i>Gardener</i>		<i>\$6,720.00</i>	<i>S</i>				<i>TBU</i>
<i>Vacant</i>	<i>Driver</i>		<i>\$7,560.00</i>	<i>R</i>				<i>TBU</i>
Policy & Partnership Division								
Alisi Kautoke HOLANI	Deputy Secretary	BA Int. Economic (Japan), MA. Public Policy (New Zealand), PhD (University of Adelaide)	\$42,761.00	G	26-Jul-04	6-Me-11	6-Feb-80	TBU

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

Fololenitina Kivalu ASAU	Principal Policy Analyst	B.Com (USP), Master Public Policy (VUW,NZ)	\$34,282.00	I	28-Jun-10	6 -Dec-16	11-Nov-88	TBU
Eva Pele LIAVA'A	Senior Assistant Secretary	B.Com & Admin (NZ)	\$33,010.00	J	5-Aug-08	29-Feb-12	11-Mar-84	TBU
Mateaki Senimili LOLOA	Senior Assistant Secretary	B.Com (USP)	\$23,520.00	K	3-Apr-18		4-Dec-91	TBU
Felemi IKA	Policy Analyst	BA (Geo & Tourism),USP (Fiji)	\$23,873.00	K	26-Me-15		3-Dec-91	TBU
Setefano FIFITA	Clerk Class 1		\$15,970.00	M	20-Aug-90	25-Jun-10	14-Aug-70	TBU
Trade Division								
Pauline Palometa SIASAU	Deputy Director	MBA, USP(Tonga)	\$41,586.00	I	31-Mar-04	26-Me-17	10-Jul-76	TBU
Dan Savia ATUEKAHO	Principal Trade Officer	MBA (USP), BSc (USP)	\$30,240.00	I	9-Sep-03	8-Aug-17	4-Jun-76	TBU
Esterlina Kautoke ALIPATE	Senior Assistant Secretary	BCOM. HRM & Industrial Relations & Economics, USP	\$28,863.00	J	27-Jan-12	11-Jan-16	3-Oct-83	TBU
Faleola Emerald MAFI	Senior Policy Analyst	B.Com Economics/Information Systems),USP (Fiji)	\$27,992.00	J	4-Jan-13	16-Me-16	29-Mar-92	TBU
Fofonga Linda 'ANISI	Trade Officer	B.Com	\$19,490.00	L	22-Feb-18		23-Mar-95	TBU
Business Support Division								
Tevita Kingdon LAUTAHA	Principal Assistant Secretary	BSc(Fiji)	\$38,373.00	I	25-Aug-04	23-Mar-12	14-Jan-81	TBU
Ilaisaane TU'ITUPOU	Senior Business Development Officer	BA. Applied Bus Studies (Management) - Whitireia Polytech, NZ	\$29,043.00	J	29-Oct-15		22-Aug-88	TBU
Isime'eli FINAU	Senior Co-operative Officer		\$21,718.00	M	4-Oct-91	25-Jun-99	1-Aug-68	TBU
Amanaki TU'ITUPOU	Senior Credit Union Officer		\$19,974.00	M	27-Me-02	3-Feb-14	1-Mar-81	TBU
Maile Tahafitu FA'ASE'E	Revenue Statistical Officer		\$18,858.00	M	8-Sep-83	2-Jul-00	13-Apr-63	TBU
Velonika MONIATI	Statistical Clerk Grade 2	Cert. Tourism (NZ)	\$9,454.00	Q	13-Mar-02	13-Mar-02	17-Jul-79	TBU
<i>Vacant</i>	<i>Investment Officer</i>		<i>\$19,490.00</i>	<i>L</i>				<i>TBU</i>
<i>Vacant</i>	<i>Assistant Secretary</i>		<i>\$19,490.00</i>	<i>L</i>				<i>TBU</i>
<i>Vacant</i>	<i>Senior Investment Officer</i>		<i>\$23,520.00</i>	<i>K</i>				<i>TBU</i>
Intellectual Property Division								

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

Distaquaine TU'IMALAMAKA	Deputy Registrar	BA (Eco/Mgmt & Pub. Rel) (USP, Fiji), MIPL, QUT (Aus)	\$42,761.00	G	1-Jul-99	16-Jun-11	17-Feb-75	TBU
Sikiniti UELENI	Senior Assistant Secretary	Dip. Info.Tech (Tonga)	\$30,133.00	J	22-Dec-03	20-Nov-17	22-Feb-77	TBU
Salote HOPONOA	Assistant Secretary	B. (Tourism Mngmt.) (Beijing International Studies University (China))	\$20,618.00	L	6-Jul-15		31-Mar-89	TBU
Seini TU'IVAI	Assistant Secretary	BA - NZ	\$19,490.00	L	7-Aug-17		2-Dec-86	TBU
<i>Vacant</i>	<i>Assistant Registrar</i>		<i>\$26,880.00</i>	<i>L</i>				<i>TBU</i>
Registry Office								
Uluakimano PAU'U	Principal Assistant Registrar	PGDip (Int. Bus. Law) (Uni. of Syd. (Aus)), MIPL (QUT (Aus))	\$38,373.00	I	20-Feb-08	27-Jun-13	18-Dec-81	TBU
Poinisetia Fifita PAONGO	Principal Assistant Registrar	BA. (Tourism) (USP, Fiji)	\$33,145.00	I	23-Sep-02	14-Oct-16	6-Jan-73	TBU
Sione LAUTAHA	Senior Promotion Officer	Bcom (IT and Management) USP, Fiji	\$23,520.00	K	30-Aug-17		17-Apr-89	TBU
Ilisapeti Ma'u 'OTUAFI	Assistant Registrar		\$22,176.00	L	7-Mar-00	2-Mar-14	15-Me-74	TBU
Losana To'ia TIMANI	Computer Operator Grade 1		\$21,534.00	N	1-Jul-02	1-Sep-14	11-Nov-75	TBU
Lose Pele TONGA	Business Registry Officer		\$18,086.00	N	16-Apr-03	22-Me-15	6-Aug-79	TBU
Va'epopua TALIA'ULI	Computer Operator Grade 3		\$16,225.00	O	16-Feb-93	7-Jan-00	4-Oct-70	TBU
Enforcement Division								
Anthony COCKER	Principal Assistant Registrar	B.A Tourism (Fiji)	\$37,806.00	I	7-Feb-01	20-Mar-15	3-Apr-79	TBU
Siaosi HAKEAI	Senior Inspectorate Officer	Dip. Acc (Tonga), Cert. Co-op. (Fiji)	\$34,813.00	K	19-Jun-86	27-Jun-13	27-Me-63	TBU
Fanguna VUNIPOLA	Assistant Secretary	Dip.Lab.& Co-op.,Serv.of.Dev. (Israel)	\$28,987.00	L	5-Dec-79	1-Jul-99	26-Sep-58	TBU
Tomasi PO'UHILA	Inspector of Weights, Measures & Price	Dip. Acc (Tonga)	\$26,119.00	L	24-Mar-93	27-Jun-13	27-Oct-74	TBU

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

Ana 'ALAMOTI	Assistant Secretary		\$19,490.00	L	24-Oct-16		5-Me-84	TBU
Mele Tovi KAVA	Inspector of Weights, Measures & Price		\$19,490.00	L	9-Jun-17		11-Sep-56	TBU
Malia Koleti KOLOFO'OU	Computer Operator Grade 1		\$19,679.00	M	23-Nov-98	3-Feb-14	2-Nov-78	TBU
Ana Kakala FETU'U'AHO	Research & Statistical Assistant		\$18,858.00	M	11-Dec-91	11-Nov-98	11-Jul-69	TBU
Aminiasi Tonga HOA	Plumber/Carpenter		\$22,818.00	M	24-Aug-88	24-Aug-88	17-Aug-61	TBU
Samiuela VELEIKA	Assistant Tourist Officer		\$21,319.00	M	7-Apr-03		23-Oct-79	TBU
Anometa 'UNGO'UNGA	Statistical Assistant		\$13,749.00	P	13-Jul-15	13-Jul-15	2-Feb-82	TBU
Alo'isia FAKAANGA	Assistant Price Inspector		\$9,240.00	P	22-Me-96	22-Me-96	21-Jun-74	TBU
Labour Division								
Kalolaine Kolotia FOTU	Deputy Secretary	BA.Eco./Mgmt.Publ.Admin. (Fiji)	\$42,761.00	G	31-Mar-04	10-Jun-11	4-Oct-79	TBU
Sione FALEAFA	Principal Labour Officer	BA	\$30,240.00	I	31-Oct-17		14-Nov-81	TBU
Tanginitopa TU'IFUA	Senior Assistant Secretary	B.App. Bus. Stud.	\$33,010.00	K	26-Me-08	29-Feb-12	4-Jun-82	TBU
Brenda ATOA	Assistant Secretary	BCom (Eco & IS) (USP, Fiji)	\$19,490.00	L	31-Mar-04	3-Dec-16	26-Nov-84	TBU
Ofa PULOKA	Senior Research Officer	Dip (IT) (TTI (Tonga))	\$17,321.00	M	22-Me-15	15-Jun-15	31-Jul-91	TBU
Lesieli VALEVALE	Labour Information Officer		\$9,379.00	P	4-Jan-16		1-Sep-90	TBU
<i>Vacant</i>	<i>Senior Labour Officer</i>		<i>\$26,880.00</i>	<i>J</i>				<i>TBU</i>
Consumer Division								
Sandradee Fonua FIFITA	Director for Consumer Affairs	Dip. (Bus) (New Zealand), BA (New Zealand), MBA (USP, Fiji)	\$42,761.00	G	19-Me-93	4-Sep-14	7-Sep-70	TBU
Edwina TANGITAU	Economist	BCom (Economics) (University of Otago (NZ))	\$21,627.00	L	25-Jul-14		12-Dec-92	TBU
Ilaisaane 'Ungatea MILA	Tourist Officer	BCOM (Acc / Eco, USP Fiji)	\$19,490.00	L	22-Nov-17		16-Dec-94	TBU
Aisake FIFITA	Inspector of Weights, Measures & Price		\$20,041.00	M	1-Jul-93	18-Sep-14	22-Apr-68	TBU

Lipooti Fakata'u (Ta'u Fakapa'anga 2017/18)

<i>Vacant</i>	<i>Senior Price Control Officer</i>		\$26,880.00	J				TBU
Vava'u Branch								
Lolina Kaufusi TONGA	Revenue Statistical Officer		\$18,858.00	M	24-Feb-88	5-Aug-99	16-Dec-68	VVU
Tofa Faletau FINAU	Computer Operator Grade 3		\$16,465.00	O	27-Jul-88	25-Jun-99	12-Mar-66	VVU
Titali KOLOMALU	Sub Inspector of Weights, Measures & Price		\$13,697.00	O	30-Me-05	1-Jul-15	13-Jan-86	VVU
Meleane Manu TONGA	Computer Assistant		\$9,799.00	Q	30-Jul-04	17-Sep-07	16-Jun-83	VVU
Kevin LAVEMAAU	Industrial Assistant		\$9,379.00	P	7-Aug-08	27-Jun-13	13-Sep-80	VVU
Halatoa TU'UHOLOAKI	VIP DRIVER		\$8,400.00	Q	4-Aug-17		18-Aug-76	VVU
Eua Branch								
Sisilia L. Taufu'i TUAI	Assistant Price Inspector		\$8,526.00	Q	19-Jan-94	24-Jan-94	20-Mar-72	EUA
Niufo'ou Branch								
<i>Vacant</i>	<i>Senior Co-operative Assistant</i>		\$9,240.00	P		18-Mar-08		VVU
Ha'apai Branch								
Sione PALETU'A	Price Control Officer	Diploma in Agriculture - Hango College	\$15,934.00	N	23-Jun-08	27-Jun-13	29-Jan-75	HPI
Moala Siakumi TONGA	Driver		\$10,312.00	R	2-Jun-03		5-Me-77	HPI
<i>Vacant</i>	<i>Assistant Secretary</i>		\$19,490.00	L				HPI

Fakalahi 2: Ngaahi Lao 'a e Potungāue

	Lao	Taumu'a
1.	Lao ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2002 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2007 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2010 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2012	Ke fakalao'i 'o e Ngaahi Laiseni Pisinisi 'i Tonga.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2007 Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2010 Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Laiseni Pisinisi 2012	Ki hono pule'i mo fakalele 'a e Lao ki he Laiseni 'o e Pisinisi mo e ngaahi Lao (Fakatonutonu).
2.	Lao ki he Lesisita 'o e Hingoa 'o e Ngaahi Pisinisi 2002 Lao (Fakatonutonu) ki he Lesisita 'o e Hingoa 'o e Ngaahi Pisinisi 2012	Ke fakalao'i e Lesisita 'o e Hingoa 'o e Ngaahi Pisinisi.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita 'o e Hingoa 'o e Ngaahi Pisinisi 2008 Ngaahi Tu'utu'uni ki he Lesisita 'o e Hingoa 'o e Ngaahi Pisinisi 2014	Ki hono pule'i mo fakalele 'a e Lao ki he lesisita 'o e Hingoa 'o e ngaahi Pisinisi.
3.	Lao ki he Ngaahi Kautaha 1995 Lao (Fakatonutonu) Fika 1 ki he Ngaahi Kautaha 1999 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Kautaha 2001 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Kautaha 2009	Ke fakalao'i ha fokotu'u ha Kautaha.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Kautaha 1999 Ngaahi Tu'utu'uni (Veteki) 'o e Ngaahi Kautaha 1999 Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Kautaha 2003 Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Kautaha 2009 Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Kautaha 2010	Lao ki hono fakalele 'o e Ngaahi Kautaha.
4.	Lao ki he 'Inivesi Muli 2002 Lao (Fakatonutonu) ki he 'Inivesi Muli	Ki hono faka'ai'ai e kau 'Inivesi Muli pea mo malu'i e kau 'inivesitoa 'a Tonga 'i he ngaahi pisinisi 'oku malu'I pe ia ki he kakai Tonga.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he 'Inivesi Muli 2006 Ngaahi Tu'utu'uni ki he 'Inivesi Muli	Ki hono pule'i mo fakalele 'o e Lao ki he 'Inivesi Muli.
5.	Lao ki he Malu'i Konisiuma 2000	Ke malu'i e totonu e konisiuma pea toe fokotu'u 'a e ngaahi fua ke fakalao'i 'a e totongi koloa mo e totongi Ngaue.
6.	Lao ki hono Pule'i 'o e Totongi Koloa mo e Totongi Ngaue 1988	Ke fokotu'u ha komiti pule kene fakapapai 'a e fua 'o e koloa pea fakalao'i 'a e totongi 'oku 'oange ki he koloa mo e totongi ngaue.
7.	Lao ki he Fua Mamafa mo e Ngaahi Fua Kehekehe 1988 Lao (Fakatonutonu) ki he Fua Mamafa mo e Ngaahi Fua Kehekehe 1997 Lao (Fakatonutonu) ki he Fua Mamafa mo e Ngaahi Fua Kehekehe 1998	Ke 'i ai ha tu'unga faka'ofa'ofa mo ha me'a ngaue totonu ke fua'aki e koloa 'i he fonua.
8.	Lao ki he Ngaahi Sosaieti Fakataautaha 1998	Ki he lesisita 'o ha ngaahi sosaieti fakataautaha.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Sosaieti Fakataautaha Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Sosaieti Fakataautaha 2010	Ki hono fakalele 'o e Lao ki he Ngaahi Sosaieti Fakataautaha.
9.	Lao ki he Ngaahi Talasiti Ngaue'ofa 1993	Ke lesisita ai ngaahi Talasiti Ngaue'ofa.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Talasiti Ngaue'ofa 2010	Ki hono fakalele 'o e Lao ki he Talasiti Ngaue'ofa.
10.	Lao ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga 1994 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga 1999 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga 2002 Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Ngaue'anga 2009	Ke malu'i 'a e ngaahi koloa 'a e ngaue'anga, hingoa, ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi faka'ilonga fefakatau'aki.

	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Kautaha 2000 Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Koloa 'a e Ngaahi Kautaha 2010	Ki hono pule'i ngaahi koloa 'a e ngaue'anga, hingoa, ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi faka'ilonga fefakatau'aki.
11.	Lao ki he Totonu 'o e Hiki Tatau 2002	Ke malu'i ai ngaahi ngaue fakahiva, maau mo tukufakaholo.
12.	Lao ki hono Malu'i Ngaahi Faka'ilonga Fakasiokalafi 2002	Ke malu'i ha fa'ahinga koloa makehe 'oku tu'unga ma'olunga pea 'oku mahu'inga 'a e feitu'u na'e ngaohi pe 'oku ne fakafofonga'i mo e anga hono tupu'anga.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Malu'i Ngaahi Faka'ilonga Fakasiokalafi 2008	Ki hono pule'i mo fakalele 'o e Lao ki hono Malu'i Ngaahi Faka'ilonga Fakasiokalafi.
13.	Lao ki hono Malu'i 'o e Ngaahi Tisaini 'o e Fokotu'utu'u (Ngaahi Topokalafi) 'o e Ngaahi Tefito'i Seketi 2009	Ki hono malu'i 'o e palani 'oku 'i he konga lalahi 'e tolu, feitu'u 'o e 'ilekitulonika mo hono ngaahi kongokonga 'oku fa'u'aki.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Malu'i 'o e Ngaahi Tisaini 'o e Fokotu'utu'u (Ngaahi Topokalafi) 'o e Ngaahi Tefito'i Seketi 2009	Ke fakalele fakalao 'a hono Malu'i 'o e fokotu'utu'u tisaini (Topographies) 'o hono fakatahataha'i 'o e ngaahi seketi.
14.	Lao ki hono Malu'i mei he Fe'auhi Ta'etotonu 2002	Ke malu'i 'a e koloa na'e fakatupu 'e he Ilo-me'a-Fakatupu-Koloa mo hano hiki tatau mei he kau fe'au'auhi he pisinisi.
15.	Lao ki he Ngaahi Malu'i Koloa Taautaha 2010 Lao (Fakatonutonu) ki he Malu'i Koloa Taautaha 2012	Ko e faka'ai'ai 'a e fefakatau'aki 'aki hono tokoni'i 'a e pisinisi mo e fakamo'ua 'aki ha ngaahi tu'utu'uni 'i he 'ave ha koloa 'a ha taha ko e malu'i pe ko ha natula tatau mo ia.
	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Malu'i Koloa Taautaha 2011	Lao ki hono pule'i mo fakalele 'o e Ngaahi Malu'i Koloa Taautaha.
16.	Lao (Fakatonutonu) ki he Ngaahi Sosaieti Fetokoni'aki 1988	Ke fakalao'i hono fakalele e ngaahi Sosaieti Fetokoni'aki 'i Tonga.
17.	Ngaahi Tu'utu'uni ki he Ngaahi Sosaieti Fetokoni'aki	Lao ke pule'i mo fakalele'aki e Ngaahi Sosaieti Fetokoni'aki.